

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
КАФЕДРА ТУРИСТИЧНОГО, ГОТЕЛЬНОГО ТА
РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ**

Д. Д. Гурова, Є. О. Шморгуненко

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ

Навчальний посібник

Запоріжжя • НУ «Запорізька політехніка» • 2022

УДК 338.483(075.8)
Г 95

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету «Запорізька політехніка»
(протокол № 10 від 29.06. 2022 р.)*

Рецензенти:

Бучко Ж. І. — доктор географічних наук, завідувач кафедри соціальної географії та рекреаційного природокористування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Юхновська Ю. О. — доктор економічних наук, завідувач кафедри менеджменту та туризму Хортицької національної академії.

Автори:

Гурова Д. Д. — к.геогр.н., доцент кафедри туристичного, готельного та ресторанного бізнесу НУ «Запорізька політехніка».

Шморгуненко Є. О. — викладач кафедри туристичного, готельного та ресторанного бізнесу НУ «Запорізька політехніка».

Г 95

Гурова Д. Д.

Рекреаційна географія: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Д. Д. Гурова, Є. О. Шморгуненко. — Запоріжжя, 2022. — 110 с.: іл. — Бібліогр.: с. 107.

ISBN 978-617-529-367-6

Навчальний посібник складено згідно з програмою навчальної дисципліни «Рекреаційна географія».

В навчальному посібнику викладені класичні теми курсу «Рекреаційна географія». Розглянуто питання становлення й розвитку рекреаційної географії як науки; проведена класифікація рекреаційної діяльності; дано визначення «рекреаційні ресурси» та висвітлені різні типи їх оцінювання; проаналізовані фактори рекреаційного районування. Також представлена програма семінарських завдань з курсу.

Для студентів, які вивчають курс «Рекреаційна географія», а також викладачів ВНЗ, середньої школи, а також практичних робітників, які займаються організацією туризму й відпочинку.

УДК 338.483(075.8)

ISBN 978-617-529-367-6

© Гурова Д. Д., 2022

© Шморгуненко Є. О., 2022

© Національний університет

«Запорізька політехніка», 2022

ЗМІСТ

Вступ	4
Рекреаційна географія як наука	7
Класифікація рекреації й туризму	16
Картографічний метод дослідження в рекреаційній географії	35
Рекреаційні ресурси	42
Рекреаційне районування	59
Стандарти рекреаційної діяльності	72
Географія сучасного міжнародного туризму	83
Програма семінарських занять із курсу «Рекреаційна географія»	94
Короткий словник термінів із рекреаційної географії	104
Список літератури	107

ВСТУП

Рекреація має довгу історію, але географію та історію світового туризму й рекреаційної діяльності вивчено недостатньо. Це важко зрозуміти, адже мільйони людей систематично працюють в галузі організації туристської діяльності, а сотні мільйонів користуються сервісом туристських компаній. Однак слабе вивчення феномену рекреації цілком закономірна. Рекреаційна діяльність розмита, вона існує неявно в багатьох сферах людської діяльності.

Курс рекреаційної географії одночасно почав викладатися в Московському і Сімферопольському державних університетах з 1974 року. До цього часу в цій галузі проводилися лише наукові дослідження, і вона не мала вузівської бази для підготовки географів цього напрямку. З кінця 70-х років ХХ ст. курс рекреаційної географії став стабільним на географічних факультетах вищих навчальних закладів СРСР.

Після розпаду Радянського Союзу зникло багато з того, що раніше здавалося звичайним та природним. Наприклад, майже зникли фундаментальні дослідження в галузі рекреаційної географії. Багато з тих, хто займався дослідженнями в цьому напрямі, змінили спеціальність і стали займатися іншими проблемами. Інші ігнорували зміни й продовжували викладати курс рекреаційної географії так, як він читався в радянські часи: виділялися такі ж самі рекреаційні зони; предметом рекреаційної географії й до сьогодні вважалися територіально-рекреаційні системи (хоча жодна з них у сучасних умовах на теренах колишнього Радянського Союзу не функціонує); повторювалися старі теоретичні й методологічні положення.

Першим підручником із цієї навчальної дисципліни можна вважати підручник Н. С. Мироненко і І. Т. Твердохлебова «Рекреационная география», виданий у 1981 р. тиражем 2200 екземплярів і який ніколи більше не перевидавався. Схоже, що ця робота – єдиний відносно систематичний навчальний посібник із курсу, що існував у Радянському Союзі.

Ще існували навчальні посібники, невеликі за обсягом, видані різними університетами. Наприклад, такі навчальні посібники було підготовлено в Сімферопольському і

Чернівецькому університетах. Мається на увазі робота Л. А. Багрової і П. Д. Подгородецького «Физико-географические (природоведческие) основы рекреационной географии», що була видана в 1982 р. тиражем 500 екземплярів, і робота А. Н. Ігнатенко «Рекреационные территориальные системы: научные основы развития и функционирования», що була видана в 1989 р. також дуже невеликим тиражем.

Істотно, що навчальні посібники такого роду містять велику кількість локального фактологічного матеріалу, що часто не цілком цікавий під час вивчення рекреаційної географії за межами регіону. Це відноситься й до роботи А. Н. Ігнатенко, що містить масу конкретики з рекреаційної географії Чернівецької області. По суті, ці видання орієнтовані на майбутніх фахівців, що залишаються працювати у своєму регіоні.

Подібні навчальні посібники застаріли: вони послідовно проводять відповідні ідеологічні й наукові стандарти в рекреаційній географії. Вивчення рекреаційної географії базується на нескінченно застарілій літературі (яка вже стала практично бібліографічною рідкістю). Тому важливою подією став вихід нового підручника Д. В. Ніколаєнко «Рекреационная география», виданого у 2003 році. Цей підручник орієнтовано на висвітлення основних новацій теоретичного й методологічного плану, які стали з'являтися з кінця 1980-х років, але не дістали розвитку в радянській рекреаційній географії. Також у цьому підручнику дається уявлення про сучасні проблеми й напрями дослідження рекреаційної географії.

Незважаючи на всі позитивні риси цього підручника, його новизну й актуальність, на нашу думку, головним недоліком є надзвичайна складність сприйняття викладеного матеріалу. Автор розглядає рекреаційну географію як частину географічного пізнання, яке у свою чергу пов'язане з процесами освоєння територій різного типу соціокультурних утворень. Курс рекреаційної географії побудовано на концепції теорії соціокультурних систем, а як показала практика, студенти дуже важко сприймають цю соціокультурну ідеологію.

З вищевикладеного стає зрозуміло, що вже давно існує необхідність виходу навчального посібника з курсу «Рекреаційна географія», оскільки рекреація й туризм стали сьогодні одними з

найприбутковіших галузей світової економіки. Також навчальними планами різноманітних спеціальностей (насамперед «Туризм», та «Географія») передбачено вивчення цієї навчальної дисципліни протягом одного семестру.

У цьому посібнику розглядаються основні положення рекреаційної географії з урахуванням реалій та вимог сучасності. При роботі над посібником авторами було використано досвід українських та іноземних дослідників у розробці наукових та методичних засад цієї дисципліни.

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ ЯК НАУКА

Рекреація – явище достатньо давнє. Можна сказати, що вона з'явилася разом із появою людства, оскільки у самому простому розумінні рекреації – це відпочинок (у даному випадку сон). Розвиток рекреації та туризму у Європі пройшов кілька етапів. Пропонується, наприклад, поділити його на чотири етапи. В основу даної періодизації покладено в якості критеріїв техніко-економічні та соціальні зміни в суспільстві, а також цільові функції туризму на різних етапах його розвитку.

Період до початку XIX ст. прийнято вважати передісторією туризму. Накопичені факти прадавньої історії людства вчені прагнуть пояснити, спираючись на еволюційну теорію. Суть цієї теорії полягає в тому, що життя виникло на нашій планеті близько 3,8 млрд років тому з появою істот, що жили в морі. Ці істоти поступово розвивалися. З'явилися рослини й тварини. Серед тварин, які населяли суходіл, з'явилися істоти, яких учені називають приматами. Близько 40 млн років тому виникли більш високоорганізовані примати, яких називають мавпами. Припускають, що саме від них розпочався шлях формування людини. Однак до сьогодні немає точної відповіді на запитання, як саме, де й коли виникла людина.

Найбагатший матеріал для вивчення істот, яких називають пралюдьми, виявлено в Африці. Археологічні знахідки засвідчують появу там понад 4 млн років тому істот, названих австралопітеками, – мавп, які мали риси, що зближували їх з людиною. Це були наземні істоти, які могли пересуватися на задніх кінцівках. Вони мали більший, ніж у мавп, об'єм мозку й більше, ніж у мавп, відношення маси мозку до маси всього тіла. Крім того, у цих істот помітне протиставлення великого пальця руки іншим.

Учені припускають, що в середовищі австралопітеків 2,5 млн років тому виникла нова, досконаліша істота. Оскільки вона використовувала найпростіші штучні, тобто виготовлені, знаряддя праці, її назвали гомо габіліс (з латини - людина вміла). Саме цю істоту вважають першою пралюдиною.

Пралюдям були властиві лише окремі риси, що споріднювали їх з людьми. Між власне людиною й цими істотами пролягала

прірва в мільйони років, від людей вони відрізнялися будовою тіла й способом життя.

Приблизно 1,7 млн років тому в Африці з'явився новий різновид пралюдини – пітекантроп. Пітекантроп, або мавполюдина, був кремезною, невисокою на зріст істотою, що впевнено пересувалася на двох ногах, – власне, тому пітекантропа ще називають «людиною з прямою ходою». Пітекантропи були дуже подібні до своїх попередників. Проте ці істоти мали розвиненіший мозок. На відміну від «людини вмілої», представники якої мешкали здебільшого в Африці, пітекантропи заселили істотну частину Європи та Азії.

Археологічні знахідки свідчать, що першими мешканцями Європи були пітекантропи. На території України вони вперше з'явилися близько 1 млн років тому. Найдавнішою пам'яткою є стоянка біля с. Королевого в Закарпатті.

Із появою «людини розумної» починається стрімкий розвиток людства. З'являються перші цивілізації – шумерська, єгипетська, грецька та римська. Люди починають подорожувати не тільки з метою виживання, а й відпочинку. Епоха Середньовіччя змінюється епохою Великих географічних відкриттів, Ренесансу та Новим часом. З кожною епохою відпочинок людей стає різноманітнішим. Але поки можна говорити лише про подорожі, а не туризм. З виникненням туризму у 40-х роках XIX століття, починається другий етап розвитку рекреації та туризму.

Протягом усього XIX століття проходили процеси, які сприяли становленню та розвитку елітарного туризму, який супроводжувався зародженням спеціалізованих підприємств з виробництва туристських і готельних услуг.

Одним з перших, хто здійснив організовану подорож для великої кількості людей, був англієць Томас Кук. У 1841 р. він, будучи Головою товариства тверезості, організував подорож для членів цього товариства з Лейстера в Лафборо. Комплекс послуг для подорожуючих включав транспортне обслуговування (подорож здійснювалася залізничним транспортом), харчування для учасників туру, екскурсію. Ця мандрівка виявила і для самого Кука, і для багатьох інших підприємців новий перспективний та фінансово вигідний вид діяльності. І впродовж наступних 20

років в Англії почали виникати туристичні фірми. Аналогічні фірми у цей час також починають з'являтися в Європі. Ось чому 1841 рік можна вважати початком другого етапу розвитку туризму, важливими ознаками якого були:

- розвиток науково-технічного прогресу (на рубежі XIX–XX ст. з'явилися нові види транспорту, які зробили подорожі більш комфортними та швидкими, будувалися дороги, створювалися нові засоби комунікації);

- туризм формується як окремий елітний вид відпочинку для заможних верств населення (основними категоріями подорожуючих були аристократія, службовці, вищі та середні військові чини, інтелігенція, буржуазія);

- створювалася туристична інфраструктура (туристичні фірми, готелі, заклади харчування та розваг для подорожуючих, транспортні агенції);

- з'являлися перші туристичні кадри (менеджери туризму, турагенти, екскурсоводи, гіді, інструктори);

- створювалися нові туристичні центри, курорти, розвивали старі.

Отже, туристична галузь у цей період перебувала в процесі становлення.

Перша половина XX ст. ознаменована становленням соціального туризму. Якісне зрушення в характері рекреації відбувається в період між Першою і Другою світовими війнами: поїздки тепер відбуваються не тільки заради розваги й лікування, але й із пізнавальною метою. Підсилюється тяга до безпосереднього знайомства з природними, культурно-історичними, архітектурними й іншими скарбами своєї й інших країн світу. І все ж туризм ще не мав масового характеру, хоча вже й не був туризмом одинаків. До туризму залучаються досить широкі шари інтелігенції.

Для третього етапу розвитку туризму характерні такі риси:

- туризм як галузь економіки вже існує;

- швидко формується туристична індустрія;

- з'являються державні та міжнародні туристичні організації, що свідчить про вихід туризму на державний та міжнародний рівні;

- офіційно встановлюються відпустки для працюючих, що дозволяє здійснювати подорожі людям, зайнятим на виробництві;
- розширюється географія туристичних подорожей.

З кінця Другої світової війни і по теперішній час – це період розвитку масового туризму, формування туристичної індустрії як міжгалузевого комплексу по виробництву товарів і послуг для туризму. Правда, не у всіх країнах він почався саме в 1940-х роках. У країнах, які значно потерпіли від війни, початок цього етапу відсунувся фактично на кінець 1950-х років. У цілому ж у цей період настільки стрімко розвивається як внутрішній, так і міжнародний туризм, що не тільки журналісти, але й учені стали говорити про туризм як про феномен ХХ століття, проводячи паралель між зростанням туризму і темпами науково-технічної революції.

Четвертий етап розвитку туризму характеризується такими рисами:

- значне зростання добробуту населення;
- збільшення частки вільного часу;
- на державному рівні встановлені обов'язкові оплачувані відпустки для працюючих;
- активно функціонує та розвивається туристична індустрія;
- туризм стає головною галуззю економіки багатьох країн;
- створені та функціонують основні міжнародні туристичні організації;
- туризм стає масовим явищем у світі, доступним для більшості громадян розвинених країн;
- туризм стає одним із чинників глобалізаційних процесів у світі.

Які ж були головні причини настільки динамічного зростання туризму? Їх багато. Матеріальною передумовою масовості рекреації був *прогрес на транспорті*. При цьому справа не тільки в різкому збільшенні швидкостей, але й у значному зниженні транспортних тарифів і різкому збільшенні числа перевізних засобів у суспільному секторі, а також у наявності великої кількості особистих транспортних засобів. Природно, коли говорять про транспорт, не випускається з уваги й значно розвинена транспортна інфраструктура, у географічному плані вона перетворюється в транспортну систему, що з'єднує

найбільш віддалені райони світу й населені пункти в межах країни. Збільшення швидкостей при цьому дозволяє різко скоротити час перебування в дорозі й за цей рахунок збільшити час перебування в рекреаційному районі або центрі, а також відвідати віддалені від місця проживання райони. На сьогоднішній день на надзвуковому літаку з Європи в будь-яке місце Земної кулі можна потрапити в межах 24 годин. Зниження трансферних тарифів зробило доступним туризм і для населення з невисокими грошовими доходами.

Істотним фактором росту рекреаційних міграцій є також *негативні наслідки концентрації населення у великих індустріальних центрах і сучасних виробничих умов*. Механізація й автоматизація виробничих процесів скорочують фізичні навантаження, що саме по собі непогано, але відсутність фізичних навантажень й у вільний час призводить до хвороби ХХ століття – гіподинамії (недостатності руху). У зв'язку із цим збільшується роль активної рекреаційної діяльності, що компенсує недостатній рух.

Гіподинамія супроводжується «емоційною втомою», що має негативний вплив на здоров'я. «Емоційна втома» викликається складністю сучасного виробництва й специфічних умов невиробничої діяльності. Йдеться про надлишок швидко мінливих зорових і звукових подразників, забруднення повітря, велику кількість інформації, періодичну теплову дискомфортність (літній перегрів). Рекреаційна діяльність – це віддушину, що задовольняє природний потяг людини до природи.

У ХХ ст. у деяких регіонах світу туризм перетворився в настільки масове явище, що феномен рекреації став особливим предметом уваги. Рекреаційна географія розвивається одночасно з розвитком географічного пізнання, що у свою чергу тісно пов'язано з процесами освоєння територій різного типу соціокультурних утворень.

Для того щоб зрозуміти, що собою являє рекреаційна географія, розглянемо спочатку, що ж таке рекреація. З Енциклопедичного Словника (т. 2, 2000) маємо таке визначення:

Рекреація (у перекладі з польської мови *rekreacja* – відпочинок, із латині *recreation* – відновлення) – це:

- 1) *свята, канікули, зміна в школі (застаріле);*

- 2) приміщення для відпочинку в навчальні заклади;
- 3) відпочинок, відновлення сил людини, витрачених у процесі праці.

Дослідженням цього явища займаються фахівці різних галузей знання (географи, біологи, психологи, екологи, медики, соціологи, економісти). У зв'язку із цим слід зазначити великі труднощі у визначенні кола понять, що належать до рекреаційної діяльності. Рекреація як така є одним з основних об'єктів дослідження таких наук, як рекреаційна географія, рекреалогія, рекреаційне природокористування та інших.

Визначення основних понять, пов'язаних з явищем рекреації, виявляється дуже складним. Це пояснюється рядом причин. По-перше, тим, що не існує єдиного міжнародного термінологічного стандарту із цієї тематики. У різних країнах панує досить різне офіційне розуміння (і, відповідно, тлумачення) понять і термінів, пов'язаних із рекреацією і сферою дозвілля. По-друге, у нашій країні не існує єдиної законодавчої бази, у якій було б точно визначено коло основних понять, пов'язаних із рекреацією й індустрією дозвілля. По-третє, через різні причини такі поняття, як рекреація, туризм, відпочинок, екскурсія, вільний і рекреаційний час, дозвілля та інші, в реальних умовах найчастіше не дуже помітні.

Оскільки просторовими аспектами рекреації й рекреаційної діяльності займається саме рекреаційна географія, отже, можна дати визначення: **рекреаційна географія** – наука, що вивчає географічні закономірності функціонування й розвитку територіальних систем організації діяльності людей поза робочим часом.

В Україні **об'єктом** дослідження рекреаційної географії є об'єкти й суб'єкти рекреації в різних соціокультурних утвореннях.

Під **об'єктами** рекреації розуміють матеріальні предмети, системи, процеси і явища, а також стандарти, що є умовами реалізації різноманітної рекреаційної діяльності людини. Це свого роду тло для безпосередньої рекреаційної діяльності.

Під **суб'єктами** рекреації розуміють людей, які ведуть рекреаційну діяльність.

Під **рекреаційною діяльністю** розуміють різноманітну

діяльність людей, орієнтовану на відновлення власних сил.

При визначенні *предмета* дослідження необхідно уточнювати, про який час і соціокультурне утворення йдеться.

З кінця 90-х років і на перспективу **предметом** дослідження рекреаційної географії стало вивчення просторових закономірностей й особливостей поведінки людей у процесі рекреаційної діяльності й розміщення рекреаційних об'єктів.

Рекреаційна географія – фундаментальна географічна дисципліна. Вона не займається тільки вузьким аспектом літнього відпочинку біля теплого моря. Дуже великий пізнавальний аспект рекреаційної географії.

Під час аналізу місця рекреаційної географії в системі географічних наук потрібно враховувати, що сама ця система не носить універсального характеру. Залежно від того, в якій соціокультурній системі (СКС) розвивається географічна наука й про яку СКС йдеться, структура географічної науки може істотно розрізнятися. Наприклад, у китайській географічній науці кількість складових її дисциплін та їхній характер істотно відрізняються від того, що має місце в західній або українській географічній науці.

Географічна наука в Україні має досить складну структуру й нараховує до 20 дисциплін. Найбільш загальний і розповсюджений поділ географічної науки полягає у виділенні блоків природних і суспільних географічних дисциплін. Поєднує їх те, що вони орієнтовані на дослідження просторових процесів і систем. У них чимало спільного й у зв'язку з дослідженням географічної оболонки Землі в цілому.

Необхідно виділити три блоки географічних дисциплін, які формують систему географічних наук:

1) *суспільні (гуманітарні)* географічні дисципліни (економічна географія, соціальна географія, географія населення й міграцій, географія сфери обслуговування, географія культури, рекреаційна географія та інші дисципліни);

2) *природничі* географічні дисципліни (фізична географія, географія ґрунтів, географічна кліматологія, геоморфологія, біогеографія й інші дисципліни);

3) *теоретичні й методологічні* географічні дисципліни (теоретична географія; метагеографія, що включає історію й

методологію географічної науки; картографія).

Рекреаційна географія – частина блоку гуманітарних географічних дисциплін. Вона тісно пов'язана з іншими гуманітарними географічними дисциплінами, а також із природничо-географічними й теоретико-методологічними географічними дисциплінами. Залежно від дослідницьких і практичних завдань, що стоять перед рекреаційною географією, формується такий альянс географічних дисциплін і підходів, що найбільше сприяє їхній правильній постановці й рішенню.

У цілому феномен рекреації становить інтерес для різних дисциплін. Географічне дослідження рекреації – лише один з існуючих підходів, із чого треба зробити ряд висновків:

а) у географічному дослідженні рекреації не слід дотримуватися тільки вузької практичної орієнтації (таку орієнтацію мають напрями типу містобудування й районного планування, що перебувають на самому піку практики);

б) потрібно брати до уваги роботи, присвячені дослідженню рекреації, з інших галузей знання. Під час читання конкретної роботи, особливо з окремих питань рекреаційної тематики, іноді немає можливості визначити, до якої галузі наукового пізнання або практичних додатків належить ця робота;

в) потрібно орієнтуватися на вивчення саме географічної специфіки рекреаційної діяльності, тобто її просторових аспектів і розміщення рекреаційних об'єктів. Це стосується, в основному, квартального й річного циклів рекреації. Описом просторових аспектів проявів рекреаційної діяльності професійно не займається ніхто, крім географів. У цьому специфіка й неминуща значимість географічної науки.

Функції рекреації. Хоча в науці дотепер не існує загальноприйнятої класифікації суспільних функцій рекреації, їх можна було б розділити на 3 основні групи:

- 1) медико-біологічну;
- 2) соціально-культурну;
- 3) економічну.

Медико-біологічна функція полягає в курортно-санаторному лікуванні й оздоровленні. Оздоровлення через туризм – один зі шляхів рішення проблеми зняття виробничого й позавиробничого психологічного стомлення людини. Але це не єдиний, зрозуміло,

шлях. Так, наприклад, ученими ведуться пошуки оптимального територіального планування міст майбутнього, які б врівноважили взаємодію людини з навколишнім середовищем у міських умовах.

Соціально-культурна функція – це провідна функція рекреації. Культурні, або духовні, потреби – це потреби пізнання в найбільш широкому аспекті, пізнання навколишнього світу і свого місця в ньому, пізнання сенсу й призначення свого існування. Туризм відкриває великі можливості для духовного спілкування людини з природними, культурно-історичними й соціальними цінностями не тільки своєї країни, але й усього світу.

Серед *економічних функцій* рекреації головне місце належить такий із них, як просте й розширене відтворення робочої сили. Рекреація зберігає суспільно необхідний час. Завдяки рекреації підвищується здатність трудящих до праці, збільшується тривалість періоду збереження повноцінної працездатності, що веде до збільшення фонду робочого часу внаслідок скорочення захворюваності, підвищення життєвого тону. З економічної точки зору, важлива роль рекреації як нової форми споживчого попиту товарів і послуг, що спричиняє формування цілої сфери господарської діяльності, яка розширює асортименти продукції, що випускається традиційними галузями промисловості й сільського господарства.

Рекреація виконує й інші економічні функції. Це, наприклад, такі як:

- 1) прискорений розвиток господарської структури певної частини території країни;
- 2) розширення сфери застосування праці, тобто збільшення зайнятості населення за рахунок рекреаційного обслуговування й у галузях, пов'язаних із рекреацією посередньо;
- 3) істотний вплив на структуру балансу грошових доходів і витрат населення по території країни на користь рекреаційних районів.

КЛАСИФІКАЦІЯ РЕКРЕАЦІЇ Й ТУРИЗМУ

Розглянемо більш детально структуру рекреаційної діяльності, виходячи з викладених теоретичних основ. У науковій літературі зустрічаються різноманітні класифікації й угруповання рекреаційної діяльності. Частіше за все в їхній основі лежать: мета подорожі, характер організації, правовий статус, тривалість подорожі й перебування в певному місці рекреанта, сезонність, характер пересування рекреанта, його вік, активність занять тощо.

Із **просторової точки зору** виділяються два стандарти рекреації – *пасивний* та *активний*. Під «пасивною рекреацією» ми розуміємо відпочинок за місцем свого основного проживання; «активна рекреація» пов'язана з переміщеннями за межі свого основного місця проживання.

На підставі **критерію повторюваності** рекреаційної діяльності виділяються п'ять типів рекреації:

1. *Добовий відпочинок* – цикл 24 години. Безпосередній час, що відводиться для відпочинку, можна умовно визначити у 8 годин – це сон.

2. *Тижневий відпочинок* – цикл у 7 діб. Безпосередній час, що відводиться для відпочинку, можна умовно визначити в 6-8 годин. Звичайно цей час пов'язаний із відвідуванням прилеглих місць, приємних для відпочинку (парки тощо).

3. *»Квартальний» відпочинок* – цикл 65–90 діб. Безпосередній час, що відводиться для відпочинку, можна умовно визначити у 8 годин. Звичайно виражається в одноденних відвідуваннях не дуже віддалених від основного місця проживання привабливих для відпочинку місць. З прогресом у транспортних засобах радіус переміщень збільшується, але кількість часу, який відводиться на переміщення, і сам факт квартального відпочинку тривалістю близько 8 годин залишаються незмінними. Квартальний відпочинок може виражатися й у перебуванні на місці постійного проживання, але тоді змінюється регулярний стандарт проведення часу (приклад – свята з пишними застіллями). Відсутність переміщень у просторі ще нічого не говорить про відсутність квартального циклу рекреації – це тільки особливість його конкретного прояву.

4. *Щорічний відпочинок* – цикл 365 діб. Безпосередній час, що відводиться для відпочинку, можна умовно визначити в 10–14 діб. Він звичайно пов’язаний із досить тривалим перебуванням у віддалених від основного місця проживання місцях, найбільш привабливих за тими або іншими мотивами, наприклад релігійними або пізнавальними. З прогресом транспортних засобів радіус цього виду переміщень значно збільшується. Однак кількість часу і сам факт щорічного відпочинку тривалістю близько 10–14 діб залишаються незмінними.

Щорічний відпочинок може виражатися й у перебуванні на місці постійного проживання, але при цьому, як і при кварталному відпочинку, істотно має змінюватися звичайний стандарт проведення часу. Відмінність щорічного циклу від кварталного просторово пасивного циклу рекреації – у його тривалості.

5. *Життєвий відпочинок* – цикл, що охоплює 10–15 років. Безпосередній час, що відводиться на відпочинок, можна умовно визначити в 10–30 діб. Звичайно виражається в досить тривалих відвідуваннях гранично віддалених від основного місця проживання місць, максимально привабливих за тими або іншими ознаками, або в гранично відмінних стандартах проведення часу в місці свого постійного проживання. Часто пристосовується до унікальних подій життя (наприклад святкування одруження й весільні подорожі). Розвиток цивільної авіації зробив відстань практично не обмеженою. В умовах кінця ХХ ст. життєвий цикл відпочинку може бути пов’язаний із навколосвітньою подорожжю. Незважаючи на потенційну можливість збільшення подоланих відстаней, кількість часу, який відводиться на переміщення, і сам факт життєвого відпочинку тривалістю близько 10–30 діб залишаються незмінними. На відміну від інших типів рекреації, цей тип проявляється не у всіх людей, і на це є випадкові причини (особисті, соціальні та інші).

У цій моделі найбільш суттєве те, що у випадку просторово активної рекреації радіус переміщень наростає з кожним рівнем. Добова рекреація – це найбільш незначні переміщення. Її антиподом є річний і життєвий типи, які, як правило, мало залежать від обмежень просторового характеру.

Добовий і тижневий цикли рекреації, безсумнівно, породжені

біологічними особливостями життєдіяльності людини. Причини добової рекреації – у денній стомлюваності: певний час потрібно спати й проводити поза роботою. Причини тижневої рекреації приблизно ті й самі – 40–50 годин робочого часу на тиждень гарантують розуміння того, чому наприкінці тижня виникає бажання відпочити. Усе це природна біологічна реакція на стомлення, і, як наслідок, два типи рекреації присутні у всіляких культурах і знаходили місце за всіх часів. Добовий і тижневий типи рекреації, як правило, не знаходять просторового вираження: переміщення від «місця стомлення» до «місця рекреації» найнезначніші.

Квартальна рекреація – більш складне явище, але її причина цілком очевидно пов'язана з нагромадженням утоми від тривалого перебування в одному місці – місці постійного проживання. Це також явище універсальне, властиве всім людям, хоча форми реалізації квартального відпочинку можуть розрізнятися залежно від етапу еволюції й типу соціокультурного утворення.

Річна рекреація – складне явище, характерне тільки для деякої частини населення й далеко не завжди залежне від безпосередніх його (фінансових тощо) можливостей. Поїздки на більші відстані – це певний стан душі, викликаний усвідомленням доступності навіть найвіддаленіших об'єктів.

Відпочинок – це не стільки переміщення в приємне, але віддалене місце, скільки пошук різноманітності. Досягнення приємної різноманітності – найзагальніша і найвизначніша характеристика рекреації. Раз на рік необхідно досягати максимальної різноманітності; раз на квартал – меншої, але також виразно вираженої різноманітності. Вона може бути досягнута й без переїзду з основного місця проживання. Із просторової точки зору, це пасивна форма рекреації, але, проте, вона виконує свої функції й нічим принципово не відрізняється від просторово активної форми. Для щорічного відпочинку зовсім не обов'язково кудись їхати – потрібно лише категорично змінити спосіб життя.

Існує класифікація туризму, заснована на **цілях подорожі**. Вона має дискусійний характер. Дослідники розходяться в думці про галузеву структуру туризму. Більшість авторів одностайна в головному й розрізняє подорожі з метою розваги й відпочинку, з одного боку, і діловий туризм – з другого, котрим відповідають

різні моделі поведінки відвідувачів. Також виділяється релігійний і лікувально-оздоровчий туризм, хоча цілей подорожей набагато більше.

Подорожі з метою розваги й відпочинку становлять основу міжнародного туристського обміну. На їхню частку припадає близько 70% світового туризму.

Як і раніше, підвищеним попитом у населення користуються поїздки до сонця й моря. *Купально-пляжний* відпочинок традиційно вважається кращим засобом зняття нервового й фізичного стомлення, регенерації сил та енергії. Наприклад, головним мотивом приїзду до Греції або Іспанії, за даними опитування, є літній приморський відпочинок – 70% туристів.

Відпочинок біля води й на воді включає різні рекреаційні заняття: купання, сонячні ванни, прогулянки берегом, гра в м'яч на пляжі, водні лижі.

Прогулянковий і промислово-прогулянковий відпочинок включає такі заняття, як прогулянки на свіжому повітрі, огляд пейзажів, збір грибів і ягід, морських моллюсків, коралів й інших дарунків природи.

Маршрутний туризм часто ототожнюють із туризмом взагалі. Він може бути спортивним (кваліфікаційним), а може носити аматорський, тобто просто оздоровчий характер. За характером подоланих перешкод найчастіше він поділяється на рівнинний та гірський. Цей вид рекреації заснований на прагненні людини переборювати природні перешкоди, протиставляти із природою, наблизитися до неї. Маршрутний туризм тісно пов'язаний із пізнавальним краєзнавчим туризмом, із патріотичним молодіжним рухом. За характером засобів, що використовуються, він може бути пішохідним, моторизованим тощо. Різний і радіус його дій: місцевий (на околицях), обласний, державний.

Великий розвиток одержав *водний туризм*, як прогулянковий, так і спортивний. Ці види включають водно-моторний спорт, воднолижний спорт, веслування на каное, вітрильний спорт тощо. Як правило, ці види туризму пов'язані з купально-пляжним туризмом у рекреаційних комплексах, що динамічно зводяться на берегах морів, озер і рік.

Усе більш популярним стає *підводний спортивний туризм*

або дайвінг із метою фотополювання й підводного полювання на морських тварин. Підводні види спортивного туризму включають не тільки елементи спорту, але й елементи пізнавального інтересу. Пізнавальний аспект має, наприклад, археологічний підводний туризм, що розвивається в середземноморських країнах, де туристів приваблюють руїни античних міст-портів під водою.

Дайвери в більшості своїй молоді – їх середній вік 30 років (у США – 36). Це інтелігентна міська молодь: переважна більшість (77%) дайверів мають вищу освіту (у США – 50%). Зараз у світі майже 30 мільйонів сертифікованих дайверів-аматорів, а 40 років тому їх було кілька сотень. Але наскільки все ж небезпечний дайвінг? Якщо дайвер дотримується правил техніки безпеки, які йому викладали на курсі, з ним навряд чи може що-небудь трапитися. За американською статистикою, дайвінг знаходиться на 22 місці за кількістю нещасних випадків на 10 тис. осіб, що займаються цим видом відпочинку. 21 місце, до речі, займає боулінг. Дайвери віддають перевагу Чорному і Червоному морям, Шарм-ель-Шейх або Південно-Східній Азії. Прекрасні можливості для дайвінгу має Великий бар'єрний риф біля Австралії, але через значну територіальну віддаленість цей напрям не настільки популярний.

Рафтинг – це захоплюючий спуск по гірській річці на каное або спеціальних плотах. Рафтинг – один з найбільш відвідуваних турів. В останні роки він викликає такий величезний інтерес з боку любителів екстремального відпочинку, що більшість придатних для цього туризму гірських річок були освоєні професіоналами, які тепер пропонують рафтинг-тури практично в будь-яку точку світу.

Відома популярність *рибальського туризму*. Про його роль говорить частка витрат на придбання населенням США рибальського й мисливського спорядження в загальних витратах на рекреаційні товари – 26%.

Мисливський туризм. Полювання пов'язане з подорожжю й переслідує як головну мету відпочинку на природі, а не матеріальне збагачення. Такі види туризму, як фото- і кінополювання, належать до пізнавальної форми туризму. Мисливський туризм усе більше регламентується у зв'язку із

проблемами охорони тваринного світу. Це також один із найдорожчих видів іноземного туризму. Особливо дорогі сафари в Африці. У багатих іноземців викликають інтерес зони полювання в Африці, Азії, США, Канаді, Європі й Австралії, більша частина мисливців-туристів у ці країни прибуває з густонаселених країн зі збіднілими мисливськими угіддями: із Франції, Італії, Бельгії, Швеції, Великобританії, США.

Великою популярністю користуються джип-сафари. Організується колона автомашин, у якій, крім власне джипів із туристами й провідниками, використовують транспорт супроводу з наметами, продовольством, паливом, харчуванням тощо. У програму туру входить не тільки відвідування визначних пам'яток місцевої природи й полювання, але й навчання водіння машини у важких умовах, подолання перешкод, устрою табірному життя, вивчення техніки виживання в екстремальних умовах.

Гірничо-лижний туризм в останні роки одержує стрімкий розвиток. Створюються спеціалізовані гірничо-лижні курорти з розвиненою системою обслуговування. *Альпінізм* також стає більш масовим. Усі власне рекреаційно-спортивні заняття висувають високі й досить однозначні вимоги до природно-територіальних комплексів. Це відбивається в спортивних нормативах, що визначають тип і кількість перешкод, які підлягають подоланню, характеристиці трас тощо. Як правило, для сходження прийнято вибирати літо, коли погода дозволяє з мінімальними втратами дістатися до наміченої вершини. Проте любителі гострих відчуттів не зупиняються і взимку, а складні погодні умови і сходи лавин тільки додають гостроти подорожі.

Екологічний туризм – нова галузь туризму, що одержала другу назву «природний туризм із м'яким дотиком до природи», тобто туризм, що забезпечує мінімальний вплив людини на природу. Програми екотурів передбачають звичайно відвідування екологічно чистих місць, природних резервацій і заповідників (субтропічні болота Еверглейдс у США, акваторії Галапагоських островів, Національний парк Какаду в Австралії, антарктичний півострів тощо).

Також організуються тури історії природи (подорожі, пов'язані з пізнанням навколишньої природи й місцевої культури). Вони являють собою сукупність навчальних, науково-

популярних і тематичних екскурсій, що пролягають спеціально обладнаними екологічними стежками, найчастіше в заповідниках і національних парках.

В останній час відзначається процес зближення екологічного з іншими видами туризму. Тяга до природи присутня й у масовому туристському русі. Купально-пляжний відпочинок, круїзи, ділові поїздки нерідко включають відвідування національних або природно-етнографічних парків. Межі власне екологічного туризму стають усе більш розмитими, а його масштаби й соціально-економічне значення все зростає.

Сільський зелений туризм – це проведення вільного часу в сільському середовищі, якому притаманна відповідна забудова, сільський побут, мальовничий ландшафт і под. Зелений він тому, що туристичні заняття у вигляді пішохідних і кінних прогулянок, спортивних та оздоровчих подорожей (навіть полювання і рибальство) відбуваються у сільській місцевості серед живої зеленої природи.

До туризму з метою відпочинку й розваг можна також віднести *пригодницькі подорожі*. Звичайно це нестандартний тур в екзотичні й екологічно чисті природні резервації, пов'язані з незвичайними подорожами, нетрадиційними транспортними засобами. В окремих випадках такий тур пов'язаний із ризиком і серйозними фізичними навантаженнями, наприклад: сплав річкою Колорадо на надувних човнах, подорож Кольським півостровом узимку на собачих запряжках, сходження на Кіліманджаро або Еверест. Такий туризм близький до спортивного, однак маршрути краще підготовлені й умови істотно комфортніші, ризик зводиться до мінімуму за рахунок забезпечення провідниками, проміжними таборами, туристським спорядженням.

Також аматорам гострих відчуттів пропонується загадковий пригодницький тур, учасники якого не ознайомлені заздалегідь із його програмою, і все, придумане організаторами, є для туристів несподіваним, але приємним сюрпризом.

Джайлоо туризм – один з видів екзотичного екстремального відпочинку – життя в первісному племені з усіма принадами кочового побуту. Такі подорожі влаштовуються в куточки планети, населення яких цивілізація торкнулася лише в

мінімальному ступені. Прекрасна можливість відпочити від великого міста.

Джайлоо-туризм народився в Киргизії в кінці 1990-х років, коли місцевим туроператором прийшло в голову пропонувати клієнтам з розвинених країн пожити деякий час життям степового чабана. Першими новий вид відпочинку випробували туристи зі Швейцарії, Німеччини, Великобританії. Вони провели тиждень на високогірному пасовищі, харчувалися коржиками, бараниною і комісіями, спали прямо на підлозі юрти. Повна відсутність благ цивілізації компенсувалося вражаючими прогулянками по горах, чистим повітрям, нічним небом, усяпаним яскравими зірками, зануренням в місцеву культуру, а головне – самим духом первісного існування.

Географічно джайлоо-туризм локалізована у важкодоступних місцях планети, яких цивілізація ще не встигла торкнутися повною мірою. Йдеться про внутрішні регіони Африки, джунглі Амазонки, степи Середньої Азії, нетрі Сибіру, Канади та Аляски. Наприклад, в Африці збереглися деякі народності, які живуть практично в кам'яному столітті.

Тури на місця катастроф, на погаслі вулкани, на затонулі судна. Улітку 1998 р. науково-дослідне судно «Академік Келдиш», оснащене глибоководними підводними апаратами, доставило групу ентузіастів в Атлантику й організувало спуски на дно на місце загибелі легендарного «Титаніка». Затонулий корабель розбухує уяву туриста й викликає великий інтерес. Якщо поблизу від туристського центру затонулого корабля немає, його затоплять спеціально на потребу туристам. Кубинці для цих цілей закупили старий радянський есмінець і затопили біля берега для організації підводних експедицій. Популярністю користується також огляд Чорнобильської АЕС із вертольота.

Тури з метою пошуку скарбів також належать до розважального туризму. Розрізняються професійні експедиції в пошуках скарбів й аматорські – пригодницькі, з наданням можливості помити золотий пісок у відходах золоторудного виробництва, пошуку дорогоцінних каменів. Наприклад, авіакомпанія «Пан-Американ» організує 24-денну подорож до Австралії й Нової Зеландії з метою пошуку дорогоцінних мінералів. На островах Індійського океану пропонують туристам

лопату й карту з приблизним місцем розташування закопаного скарбу – такий вид занять входить у перелік острівних розваг туристів.

Демонологічний туризм (туризм за привидами) – це різновид туризму, коли туристи бажають оригінально насолодитися історико-культурною і релігійною специфікою незвичайних куточків планети, які пов'язані з демонологією. Власне, демонологія – це сукупність міфічних народних уявлень і переконань, яка спирається на віру в існування злих духів.

Секс-тури, головною метою яких є участь у розвагах сексуального характеру. Такі тури бувають декількох видів, наприклад, тури для чоловіків (рідше жінок) у спеціальних цілях для розваг із місцевими жінками (чоловіками), відвідування публічних будинків тощо. Такі тури (неофіційно) пропонують до Нідерландів, Таїланду, на острови Карибського моря тощо. Також розробляються тури на спеціальні заходи для представників сексуальних меншостей. Усі секс-тури пропонуються неофіційно і, по суті, є протизаконними.

Військовий туризм. У Західних країнах широко поширені тури, у яких звичайна людина на тиждень – два стає майже справжнім солдатом – займається стрійовою підготовкою, стрільбами та посилено тренується. Деякі американські турфірми напівлегально влаштовують подорожі в країни, де в даний період часу проводить операції армія США. В якості додаткової послуги пропонується і зовсім відчайдушний екстрим: учасники туру лежать в спеціальному окопчику, а над ними на величезній швидкості проїжджає танк.

Ще один екстремальний варіант туризму для любителів підкорення надземного простору – польоти на навчальних і бойових літаках.

В'язничий туризм. Для кожної людини в'язниця являє собою екстремальне випробування. Протягом століть ставлення до в'язниць мало змінилося. Тим не менш, в останні роки відзначається інтерес туристів до в'язниць як об'єктам екстремальної розваги. Сьогодні активно включається розробка проектів відвідування колишніх і діючих місць позбавлення волі.

Іноді дозволити собі провести кілька днів у в'язниці може тільки заможна людина. Серед сучасних екстремальних видів

туризму – в'язничий – один з найбільш екстремальних і найдорожчих. Жорсткі нари і миска кислої баланди, які дістаються простому ув'язненому майже даром, туристам-екстремалам обійдуться за ціною номера lux і устриць La Fine de Claires. Високі ціни пояснюються зовсім не високим рівнем сервісу, а тим, що подібні тури індивідуальні – розробляються для одного «екскурсанта» або невеликої групи. Тюремний туристичний тур включає в себе «відсидку» в справжній, діючої в'язниці – тісну камеру, вузьку «шконку», огидну їжу, знущання охоронців і інші «принади» тюремного побуту. Це дуже дорого. Однак, тюремний туризм-light користується в усьому світі великою любов'ю.

Вважається, що основоположником тюремного туризму виступив Таїланд. Центральна чоловіча в'язниця Банг Кванг ще з початку 1990-х завжди рада гостям. В'язниця діюча. Для того, щоб стати в'язнем на комерційній основі, необхідно вибрати собі сусіда по камері – справжнього ув'язненого. У цьому, напевно, і полягає суть екстриму, так як турист платить лише за кілька годин спілкування. Пару днів там провести не вийде. Однак подібні тури виявилися настільки затребувані, що влада країни відкрили для публічного відвідування ще дві виправні установи – Клонг Прем і Лард Яо.

Для небажаючих глибоко вникати в тему існують в'язничі-музеї. Досвідчений гід проведе оглядову екскурсію по вивороту людського суспільства. Потік охочих подивитися здалеку, але «руками не чіпати» невичерпний по всьому світу. Знаменитий Алькатрац в Сан-Франциско відвідують майже півтора мільйона туристів на рік. Користується величезним успіхом все ще чинний Сінг-Сінг. Світову популярність отримала мережа таборів ГУЛАГу і широкодоступні Володимирський централ і Хрести.

Індустріальний туризм з повною підставою можна вважати екстремальним і небезпечним видом подорожей. Він полягає в дослідженні різноманітних інженерних конструкцій, створених людиною, часто покинутих. Йдеться про виробничі споруди, катакомби, тунелі, десакралізовані релігійні об'єкти, військові шахти, бункера, покинуті військові бази тощо. Індустріальний туризм задовольняє потяг до непізнаного, езотеричного, а також дозволяє сталкерам побачити вкрай незвичайні речі.

Діггерами називають людей, що захоплюються дослідженням штучних підземних комунікацій. Йдеться про каналізаційні колектори, дренажні системи, катакомби, покинуті шахти, рукотворні підземні русла річок, промислові тунелі тощо. Особливий інтерес для діггерів представляє метро, де найчастіше маються станції-привиди – або які вже відслужили своє, або так і не добудовані.

Пізнавальна рекреація. Пізнавальні аспекти властиві значній частині рекреаційних занять. Невід’ємною частиною будь-якого відпочинку є ознайомлення з історико-культурними визначними пам’ятками, відвідування театрів, музеїв, тобто розширення загального кругозору. Особливе тяжіння людина відчуває до культури, історії, релігії, традицій й побуту народів. Більш повне уявлення про ці сторони людського життя формується в результаті безпосередніх контактів із місцевим населенням, які стають можливими завдяки туризму. Беручи до уваги масштаби й значення пізнавального туризму, більшість дослідників відносять його до числа найвизначніших субгалузей туризму, поряд з оздоровчим і спортивним.

Один із пізнавальних видів рекреаційної діяльності – *спостереження за тваринами*. Так, у світовій практиці є прецедент використання котикового лежбища як видовища для туристів. На острові Св. Павла (острова Прибилова, Берингове море, США) перебувають 10 котикових лежбищ. На одному з них улаштована галерея й оглядова вежа для туристів. Туристи роблять фотографії й кінофільми про життя котиків.

Ностальгичний (етнічний) тур на місця історичного проживання, для зустрічі з родичами або ознайомлення з особливостями культури й побуту певної етнічної групи теж можна віднести до пізнавального туризму. Сюди ж можна віднести й *ритуальний тур* на місця поховання родичів або загиблих у війнах. Багато туристів відвідують місця свого історичного проживання саме з метою побачити могили своїх предків.

Діловий туризм пов’язаний із розширенням міжнародних науково-технічних контактів між фахівцями й ученими. До ділового туризму належать поїздки в службовими справах без одержання прибутків у місці перебування. Діловий туризм

підрозділяється на бізнес-поїздки, конгресно-виставковий та інсентив-туризм (поїздки, якими фірми нагороджують своїх працівників за високі показники в роботі).

Діловий туризм у тій або іншій формі існує вже давно (у США, наприклад, він виник більше ста років тому, у Європі – в 1950-ті рр.), але особливого розмаху набув тільки в 1990-х рр., ставши в питомому відношенні найбільш прибутковою галуззю цієї сфери. За даними ВТО, прибутки від ділового туризму щорічно збільшуються на 4%.

В економіці розвинених країн діловий туризм за прибутковістю можна порівняти з нафтовим бізнесом. Багато держав культивують у себе конгресний туризм. Так, на Європу припадає 56% усіх міжнародних форумів, у США конгресні бюро є в кожному невеликому місті. За статистикою, щоденні витрати ділової поїздки бізнесмена в середньому втричі перевищують витрати звичайного туриста.

Подорож із релігійними цілями – найдавніший вид туризму. Релігійний туризм включає паломництво, пізнавальні поїздки з метою ознайомлення з релігійними пам'ятниками або історією релігії, наукові поїздки релігійних діячів і вчених-релігієзнавців.

У зв'язку з релігійними переконаннями або цікавістю щодо своєї або чужої віри люди в усьому світі подорожують, щоб відвідати Святу Землю, Ватикан, Мекку, монастирі та інші святі місця. Паломництва відбувалися й відбуваються, щоб позбутися хвороби, уникнути нещастя, спокутувати гріх. Багато віруючих їде до Єрусалима поклонитися Гробу Господню. Прихильники ісламу їдуть у Мекку, щоб сім разів обійти навколо Кааби й доторкнутися до чорного каменя. Центри буддійського паломництва розташовані в азіатських країнах (Китай, Індія, Шрі-Ланка тощо). Православні прагнуть відвідати Афон, Валаам, Києво-Печерську лавру тощо.

Участь у релігійних церемоніях як глядачів також привертає увагу туристів. Різдво, Масляна, Великдень та інші свята активно відзначаються в Україні навіть тими, хто не є віруючими цієї конфесії. На туристському ринку пропонується безліч турів на Різдво й барвисті свята різдвяного тижня в країні Західної й Північної Європи, де ці свята яскраві й показні.

Лікувально-курортна рекреація розрізняється за основними

лікувальними природними факторами: клімат, мінеральні джерела, лікувальні грязі. Відповідно до них вона ділиться на три основні групи: *кліматолікування, бальнеолікування, грязелікування*. Умови лікувально-курортної рекреації мають строго відповідати медико-біологічним нормам. Території, які виділяються курортологією для лікування людей, відповідають строго заданому набору властивостей.

Лікувально-курортна рекреація має ряд відмінних рис. По-перше, перебування на курорті, незалежно від типу останнього й захворювання, має бути тривалим, не менше трьох тижнів. Тільки в цьому випадку досягається бажаний оздоровчий ефект. По-друге, лікування на курортах коштує дорого, хоча останнім часом стали розроблятися порівняно дешеві тури. Цей вид туризму розраховано переважно на заможних клієнтів.

Останнім часом, зберігаючи лікувальну функцію, курорти роблять більш різноманітну програму перебування пацієнтів, проводять культурні й спортивні заходи. Вони пропонують широкий вибір комплексів оздоровчих і відновлюючих сили послуг.

За **характером організації** рекреація ділиться на *планову (регламентовану)* і *самодіяльну*. Плановий туризм регламентується державою за допомогою системи законодавчих та нормативних актів і становить основу світової індустрії масового туризму. *Планова рекреація* – це подорож і перебування за точним, заздалегідь оголошеним регламентом. Рекреанти забезпечуються комплексом послуг згідно із заздалегідь придбаною путівкою на певний строк (ті, хто відпочиває в санаторіях, будинках відпочинку й на турбазах). Якщо рекреантам надається лише частина послуг, то таке обслуговування буде частковим. Під *самостійною неорганізованою рекреацією* розуміється самостійна подорож рекреанта, не зв'язаного ніякими взаємними зобов'язаннями з рекреаційними підприємствами. Саме цей вид рекреації виступає на цьому етапі індустрії туризму як найгостріша проблема. Так, у сезон-пік у Причорномор'ї та Приазов'ї на частку неорганізованих рекреантів доводиться близько 50–75% загальної чисельності туристів, що створює особливу напруженість у функціонуванні транспорту й сфери обслуговування.

За **числом учасників** розрізняють *індивідуальний* і *груповий туризм*. Індивідуальний туризм – це подорож не тільки однієї людини, але й родини.

Поняття групи туристів, тобто її мінімальної чисельності, залежить від виду туристської послуги. На деяких видах транспорту груповий квиток і, відповідно, групову знижку в ціні можна одержати при чисельності групи туристів від 5–6 осіб. При розміщенні готелі надають групові знижки для групи, починаючи з 11 осіб. Однак, якщо це дорога бізнес-група, то мінімальна чисельність може бути визначена як 7 осіб.

Індивідуальний тур завжди дорожче за груповий. Наприклад, вартість обслуговування в тризірковому готелі у двомісному номері для індивідуалів – 55–60 USD на особу, для груп туристів ціна буде значно нижчою – 18–20 USD на особу. Аналогічні групові знижки може бути встановлено на обслуговування в ресторанах, музеях, розважальних центрах тощо.

За **ознакою рухливості** туризм поділяється на *стаціонарний* і *кочовий*. Це досить умовний розподіл, оскільки туризм, по-перше, обов'язково пов'язаний із переміщенням з місця проживання в місце відпочинку, а, по-друге, туристи навіть у так званих місцях відпочинку відзначаються великою рухливістю. У Приазов'ї лише 10% відпочиваючих проводять увесь свій час на території установ відпочинку. При виділенні стаціонарного туризму підкреслюється, що в цьому випадку подорож здійснюється заради перебування на певному курорті. До стаціонарних форм туризму належать лікувальний туризм й окремі види оздоровчо-спортивного туризму. Кочовий туризм припускає постійне пересування, зміну місцеперебування. Тут перебування носить підлеглий характер. Зі зростанням технічних можливостей транспорту підсилюється тенденція до кочового туризму, схильність туриста до «споживання простору».

Багато видів рекреації мають сезонний характер як за природними, так і соціально-економічними причинами. За **сезонністю** виділяють *активний туристський сезон*, *міжсезон* і *несезон*. Сезонність породжує багато соціальних й економічних проблем. Насамперед сезонність знижує рентабельність експлуатації рекреаційної інфраструктури, створює піки й «провали» у зайнятості трудових ресурсів і навантаженні сфери

обслуговування й транспорту. Так, зайнятість у приморських рекреаційних районах у зимові місяці знижується в 4 рази порівняно з липнем—серпнем.

Ряд видів рекреації, особливо лікувально-курортного типу, функціонують цілий рік, хоча й тут спостерігається нерівномірність рекреаційного потоку.

За **характером наданих транспортних послуг** туризм поділяється на автомобільний (індивідуальний), автобусний, авіаційний (рейсовий або чартерний), залізничний, водний (морський, річковий, озерний).

На частку *автотранспорту* припадає 3/4 усіх світових пасажирських перевезень. У Західній Європі близько 70% туристів подорожують індивідуальним автомобілем. У США цей показник дорівнює 90%.

В обслуговуванні туризму на короткі дистанції провідне місце посідає *автобусний* транспорт. Існують автобусні маршрути, якими туристи перетинають країни й цілі континенти, пересуваючись на автобусах магістралями від одного пункту до іншого. У загальному випадку туристи рідко ночують в автобусах, швидше за все передбачається ночівля в недорогих готелях або мотелях, але існують і спеціальні спальні автобуси.

Надвеликі та великі дистанції обслуговує *авіаційний* транспорт. Саме зі створенням високошвидкісних і безпечних лайнерів для пасажирських перевезень різко інтенсифікувалися туристські потоки між континентами.

Для туристських перевезень використовуються як рейсові, так і чартерні лінії. Широке розповсюдження одержали чартерні авіаційні перевезення туристів. Чартерний літак — це літак, орендований на разове перевезення або кілька польотів. За допомогою чартерних літаків організуються так звані інклюзив-тури, тобто групові туристські подорожі за заздалегідь обумовленим маршрутом із попередньо оплаченими транспортними витратами.

Велике значення й місцевої авіації, багато маршрутів у межах країн із великою протяжністю територій передбачають переміщення саме на літаках. Так, основна частина турів Південною Африкою заснована на використанні повітряних перевезень. Мала авіація бере участь також у туристських

перевезеннях на природні або важкодоступні для інших транспортних засобів об'єкти.

Залізничні туристські перевезення менш поширені, особливо в невеликих за територією країнах. Залізничний транспорт намагається витримати конкуренцію з боку інших видів транспорту шляхом підвищення комфорту й швидкостей.

Однак існують спеціальні залізничні маршрути, на яких туристів знайомлять із різними місцевостями та районами під час поїздки, при цьому вони проживають у купе комфортабельних вагонів, харчуються в пересувних ресторанах. Основні етапи пересування передбачені вночі, а вдень туристи відвідують у туристських центрах місцеві визначні пам'ятки. Поширено поїздки на стародавніх поїздах гарними природними місцями в національних парках США, Канади, ПАР, Аргентини.

Роль *морського* транспорту в туризмі зростає лише через здійснення поромних перевезень, зокрема автомобілів туристів. А в останні десятиліття також стрімко зростає круїзний туризм. Круїз – це морська подорож, як правило, замкнутим колом на одному судні за певним маршрутом із зупинками в місцях, що становлять інтерес, або ж у місцях, що є відправними пунктами для екскурсій. Круїзне плавання стає переважною формою експлуатації сучасного пасажирського флоту. Найбільшою популярністю користуються круїзи Карибським морем, Балтійським морем і навколо Скандинавії, відомий круїз із відвідуванням Аляски або антарктичних островів і територій. Морський круїз – дорого́, елітна й престижна подорож і розрахована на клієнта високої платоспроможності. Особливу привабливість і романтичність мають подорожі на вітрильних судах або яхтах.

Практикуються й такі *специфічні* форми туристських подорожей, як пересування на оленях і собачих запряжках у районах Півночі, а також обльоти вулканів на вертольотах, подорожі на дирижаблях, повітряних кулях.

За **правовим статусом** туризм поділяється на *національний* (внутрішній), тобто туризм у межах власної країни, і *міжнародний*, або іноземний, туризм. Ці два види туризму в розвинутих у туристському відношенні країнах розвиваються разом. У протилежному випадку можуть складатися диспропорції

в обслуговуванні внутрішніх та іноземних туристів, що порушує атмосферу гостинності, створює соціально-психологічну напруженість.

Міжнародний туризм підрозділяють на *активний* і *пасивний* залежно від його впливу на платіжний баланс країни. Для кожної країни подорож її громадян до інших держав називається пасивним туризмом, а приїзд іноземців – активним туризмом.

Внутрішній туризм, на відміну від міжнародного, не пов'язаний із перетинанням державного кордону й, отже, не вимагає дотримання туристських формальностей. Він являє собою міграційні потоки людей у межах країни постійного проживання з туристськими цілями. Національна грошова одиниця, яка використовується повсякденно, продовжує залишатися засобом обігу, а рідна мова – засобом спілкування. Такі подорожі порівняно легко організувати. За деякими оцінками, на частку внутрішнього туризму доводиться 80–90% усіх туристських поїздок, а загальний обсяг витрат на внутрішній туризм у 5–10 разів перевищує витрати туристів на міжнародні поїздки.

За **тривалістю перебування** міжнародний туризм поділяється на *короткостроковий* і *тривалий*. Якщо тривалість туристської подорожі або перебування становить не більше трьох діб, то його відносять до короткострокового туризму, а більше трьох діб – до тривалого. У міжнародному туризмі подорожуючих заради відпочинку менше 24 годин включають у категорію «екскурсант». Під екскурсією розуміється колективне відвідування музею, визначного місця, виставки тощо; поїздка, прогулянка з освітньою, науковою, спортивною або розважальною метою.

За **віковим складом учасників подорожі** туризм ділиться на дитячий (у середньому до 14–18 років), молодіжний (18–26), туризм осіб середнього віку (26–65) і туризм людей похилого віку (понад 65 років).

За **принципом формування ціни** виділяють *комерційний* і *соціальний туризм*. Спочатку вся туристська діяльність мала комерційний характер і здійснювалася з метою отримання великого прибутку. У сфері туризму, як і в будь-якому іншому секторі економіки, прибуток є головним джерелом засобів для

розвитку й розширення виробництва, а також виплати дивідендів акціонерам. Він виступає одним із найважливіших результуючих показників роботи туристського підприємства, на який орієнтується потенційний інвестор при оцінці можливостей фірми. Прагнучи максимізувати свій прибуток, туристські компанії шукають оптимальне співвідношення між величиною витрат і ціною туристського продукту. Пропоновані ними товари й послуги розраховані в основному на людей із високим і середнім рівнем доходу, готових повністю оплачувати туристські витрати із сімейних бюджетів.

На противагу комерційному туризму виник соціальний туризм. Із законодавчим закріпленням права на оплачувану відпустку в 1930-ті роки здавалося, що проблема відпочинку трудящих вирішена остаточно. Але в дійсності туристські послуги залишалися недоступними для більшої частини населення. Коло споживачів особливо звужувалося в періоди економічних спадів, що супроводжувалися ростом числа безробітних і падінням реальних прибутків. Виникла гостра необхідність у соціальному туризмі як гарантованому мінімумі у сфері відпочинку. Він одержав підтримку на національному й міжнародному рівнях.

Концепція соціального туризму ґрунтується на трьох основних принципах: забезпечення відпочинку всіх і кожного члена суспільства шляхом широкого залучення у сферу туризму людей із низьким рівнем прибутків, субсидування туризму бідних (незаможних) й активна участь центральних урядових, муніципальних, суспільних і комерційних структур у його розвитку. Ця концепція була реалізована на практиці у Швейцарії й Франції завдяки системі відпускних чеків.

За **кількістю витратних засобів** туризм поділяється на *масовий* та *елітарний*. Особливість сучасного етапу розвитку туризму розкривається через поняття «масовий туризм». Воно відбиває процес демократизації й розширення туристського руху. У країнах Заходу більше половини населення є споживачами туристських товарів і послуг. Поняття «масовий туризм» було введено й використовується як альтернатива аристократичному туризму ХІХ ст., окремим дорогим видам туризму, орієнтованим на обрану публіку, і туризму в країнах, що розвиваються, де

доступ до туристських благ місцевого населення обмежено через низький рівень життя.

На відміну від масового елітарний туризм розраховано на заможну клієнтуру. Для цієї категорії споживачів рівень цін на ринку не має особливого значення, але вони висувають підвищені вимоги до якості пропонованих товарів і послуг. У цьому зв'язку не можна не відзначити ту роль, яку елітарний туризм відіграє в розвитку туристського бізнесу в цілому. Тут задається імпульс розвитку всієї туристської індустрії. Він сприяє твердженню й поширенню нових більш високих стандартів обслуговування і, в кінцевому підсумку, сприяє поліпшенню якості життя населення.

КАРТОГРАФІЧНИЙ МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ В РЕКРЕАЦІЙНІЙ ГЕОГРАФІЇ*

У курсі рекреаційної географії має сенс виділити такий рівень картографічних знань, як вміння читати карти й знання можливостей картографії у відображенні різних явищ, що представляють інтерес для рекреаційної географії.

Класичні карти. Карта є давнім методом географічних досліджень. Часто складання карти це ще й підсумок географічного дослідження. У різні періоди та у різних культурах накопичений гігантський досвід картографічних досліджень. Карта – одне з найважливіших засобів пізнання й опису миру. Вони широко використовуються в таких науках, як географія, геологія, економіка, історія й багато інших. Карти служать як для наукового й практичного відображення явищ і об'єктів глобального й регіонального масштабу, так і для чисто ілюстративних, а також навчальних цілей. Залежно від завдань, карта може бути як підсумком багаторічного дослідження й містити в собі кодування певної інформації, у тому числі й закономірностей, так і служити допоміжним засобом у дослідженні або навчальним при вивченні матеріалу – усе визначається особливостями й завданнями дисципліни.

Під ***картою*** розуміється *математично зменшене, генералізоване зображення поверхні Землі, іншого небесного тіла або космічного простору, що показує розташовані або спроектовані на них об'єкти в прийнятій системі умовних знаків.*

При цьому під об'єктами розуміються будь-які предмети, явища або процеси, зображені на карті.

На карті може відбиватися будь-яка поверхня. Як правило, говорячи про карти, мають на увазі зображення поверхні Землі: на рівні масової свідомості це майже синоніми. Однак існують карти інших планет і поверхонь, наприклад карти океанічного дна планети або карти поверхні Місяця.

Елементи карти. Під елементами карти розуміється саме картографічне зображення, математична основа карти, її легенда, допоміжне оснащення й додаткові дані.

* складено за Д. В. Николаєнко

Основним елементом карти є *картографічне зображення*, що передає зміст карти, тобто сукупність відомостей про об'єкти, нанесені на карту, їх розміщення, властивості, взаємозв'язки і динаміка. Залежно від тематики карти основне зображення може бути зовсім різним.

Карта завжди супроводжується *легендою*. Під цим терміном розуміється система умовних знаків і пояснень, що розкривають її зміст. Складання легенди – непросте завдання. Це високий рівень генералізації матеріалу. При складанні легенди потрібно враховувати особливості сприйняття карт і багато чого іншого.

Основна відмінність карти від інших зображень простору полягає у використанні *математичної основи*. Карта – це зменшене зображення реальності, і таке зменшення можливе лише при використанні строгої математичної основи. Математична основа карти знаходить вираження в сітці меридіанів і паралелей. У випадку топографічних карт – це прямокутна координатна мережа.

Карта служить моделлю дійсності. Вона точно передає розміри площ і положення в просторі певних, важливих для розв'язку конкретного завдання об'єктів. Підсумком є теоретичне узагальнення реальності. Карта – не фотографія, що фіксує всі без винятку об'єкти. Вона відбиває розподіл у просторі тільки окремих вибраних явищ і об'єктів, створюючи в такий спосіб основу для аналізу й розуміння реальності.

Властивості карти. Виділяються наступні властивості карт:

Просторово-тимчасова подоба картографічного зображення й об'єкта: строга відповідність реальних поверхонь і того, що відбивається на карті. При коректному використанні масштабу аркуш карти «розвертається» до розмірів реальної поверхні.

Змістовна відповідність карти й реальності. На карті знаходить місце науково обґрунтоване відбиття певних особливостей дійсності.

Властивість абстрактності дозволяє вичленувати найголовніше у явищі, що відображається на карті. Усі малоістотні для розв'язку завдання деталі ігноруються. Карта не орієнтована на копіювання абсолютно всього, що присутнє в реальності; вона не є фотознімком. Суб'єктна установка

проявляється у відборі найбільш важливих об'єктів, які потім наносяться на карту.

Метричність – властивість карти, яка забезпечується математичними правилами побудови карти. Наявність на карті масштабу, шкал, градацій дозволяє робити численні виміри кількісних показників і визначати характеристики явищ. При цьому кількісні величини можуть виступати у вигляді абсолютних або відносних показників, бальних оцінок тощо.

Однозначність – властивість карти як моделі мати лише єдине значення в кожній точці й у межах прийнятої системи умовних позначок. Однозначність проявляється у вигляді просторової й знакової однозначності. Зміст просторової однозначності полягає в тому, що кожній точці карти з координатами X і Y поставлене у відповідність тільки одне значення параметра, що картографується. Знакова однозначність проявляється в тому, що кожний умовний знак на карті має єдине, однозначно зафіксоване в легенді значення.

Безперервність означає, що на карті немає порожнеч і розривів і картографічне зображення присутнє у всіх точках карти.

Наочність – можливість зручного зорового сприйняття просторових форм, розмірів, розміщення, зв'язків об'єктів. Ця властивість забезпечується строгим відбором елементів змісту карти. З наочністю зв'язана читаність карти. Її зміст – у візуальному розрізненні елементів і деталей картографічного зображення.

Оглядовість карти – здатність представити єдиному погляду читача які завгодно великі простори, головні закономірності розміщення й взаємозв'язки об'єктів, основні елементи їх структури.

Картографічна проекція – *спосіб переходу від реальної, геометрично складної земної поверхні до площини карти.*

Процедура створення картографічної проекції складна: спочатку робиться перехід до математично правильної фігури еліпсоїда або кулі, потім отримане зображення проектується на площину. Усі етапи такого «перенесення» реальної поверхні на карту відбуваються у відповідності зі строгими математичними правилами.

Існує кілька основних видів картографічних проєкцій – циліндрична, конічна, азимутальна, але в спеціальних цілях використовуються й багато інших. Важливо зрозуміти, що карта може будуватися на підставі різних принципів і, відповідно, та сама територія на різних картах може зовні виглядати досить по-різному.

Картографічні проєкції вибираються залежно від того, яка частина реальної поверхні повинна знайти відбиття на карті. Існують устояні переваги. Наприклад, коса азимутальна проєкція зазвичай використовується на картах Азії. Ця проєкція не дає викривлень площ і наочніше відбиває об'єкт на карті. Залежно від вибору картографічної проєкції зображення на карті може виглядати суттєво по-різному. Проте, усе це строгі моделі реальності. Незвичність і складність сприйняття деяких з них – найчастіше наслідок недосвідченості.

Масштаб карти – *відношення довжини лінії на карті до довжини відповідної лінії на земній поверхні.*

Масштаб показує, у скільки раз зменшене картографічне зображення й скільки сантиметрів місцевості втримується в одному сантиметрі на карті. Наприклад, масштаб 1:1000000 означає, що 1 сантиметр на карті відповідає 1000000 сантиметрів (тобто 10 кілометрам) на місцевості.

Критерії класифікації карт

За тематикою виділяються загальногеографічні й тематичні карти. Існують карти, що відбивають природні й суспільні явища. Кожний тип ділиться на велику кількість різних видів карт. Наприклад, карти суспільних явищ можуть підрозділятися на карти населення, економічні карти, історичні, політичні й багато інших.

За масштабом карти діляться на наступні категорії:

- плани – 1:5000 і крупніше,
- великомасштабні карти – 1:10000 – 1: 200000,
- середньомасштабні карти – 1: 200000 – 1:1 000000,
- дрібномасштабні карти – дрібніше 1:1000000.

Розподіл карт за масштабом не є загальноприйнятим. Залежно від розмірів країни можуть використовуватися інші стандарти. Певну роль відіграють і національні традиції класифікації карт за масштабом.

За просторовим охопленням виділяються карти Сонячної системи й зоряного неба, карти планет, карти материків і океанів тощо. Можливі класифікації карт за територіальними адміністративними одиницями різної площі, економічними і природними районами.

Також використовується поділ карт за призначенням. Особливу групу становлять *технічні* карти, куди входять космічні навігаційні, морські навігаційні, автодорожні карти і т.д. До *спеціальних* належать навчальні карти; вони звичайно використовуються в якості наочного приладдя при вивченні різних курсів. Окремий тип становлять *туристичні* карти. Відповідно до призначення на них можуть бути нанесені об'єкти, що представляють інтерес для туристів і/або призначені для обслуговування туристів (готелю та ін.). Туристичні карти звичайно відрізняються барвистим оформленням і особливим стандартом дизайну. Особливість туристичних карт полягає й у тому, що вони досить часто завантажені рекламною інформацією.

Використання карт.

Винятково важливий розділ картографії пов'язаний з аналізом можливостей використання карт, що є не цілком тривіальною справою. Дивлячись на карту, можна в реальності витягати зовсім різну інформацію: професійно підготовлений фахівець витягне масу закономірностей та інформації.

Виділяються наступні групи засобів використання карт:

(1) *опис за картами* – словесна (письмова або усна) інтерпретація інформації карти для певних цілей;

(2) *графічні засоби* – побудова на підставі карт різного роду профілів, графіків, діаграм та ін.;

(3) *графоаналітичні засоби* – вимір за картами координат, довжин, висот, площ, різних показників форм і розмірів об'єктів тощо;

(4) *засоби математико-картографічного моделювання* – побудова й аналіз моделей на підставі даних, знятих з карти.

Зазначені групи засобів найчастіше використовуються в комбінації. У кожного з них свої особливості. У рекреаційній географії найбільше застосовуються графічні засоби й опис за картами. Залежно від рівня професійної підготовки дослідника й поставлених перед ним завдань більш-менш широко можуть

використовуватися графічні й математико-картографічні засоби.

Окрім класичних карт існують картоїди та уявні карти.

Картоїд – це просторова теоретична модель, застосування якої розумно в тих випадках, коли мова йде про генералізований аналіз й відбиття масштабних просторових явищ.

Особливо важливе використання картоїдів при осмисленні складних і різноманітних у конкретних формах прояву рекреаційних, історико-географічних і тому подібних процесів, коли потрібно виходити на високий рівень генералізації й шукати всі можливі форми відображення соціальної й культурної реальності.

Відносною новинкою сучасної географічної науки можна вважати «уявні» карти (mental maps). **Уявні карти** – фіксовані образи простору, що зберігаються у свідомості людей. Уявна карта – це образ, уявний образ, а не карта в буквальному значенні.

Для дослідження уявних карт застосовуються різні методики. Найтрадиційніші наступні:

- поглиблене інтерв'ю з респондентом, під час якого з'ясовуються уявлення людини про певне місце. Підсумком може бути словесний опис, який потім переводиться в графічну або картографічну форму самим дослідником;
- складання респондентом планів-образів певного простору. У такому варіанті дуже мало слів, але є персональне графічне відбиття образу певного простору;
- опитування методом семантичного диференціала, тобто вивчення асоціацій того або іншого місця з відповідними словами, почуттями, емоціями.

Це три основні методи опису уявних карт, які можуть застосовуватися з деякими варіаціями. Деталі визначаються конкретним дослідницьким завданням. Імовірно, ідеальний варіант – це застосування всіх трьох відзначених методів у комплексі. Однак це часто складно зробити через стомлюваність респондента: далеко не всі люди й не завжди готові на тривалі бесіди в наукових цілях. Фактор часу звичайно досить значимий.

Приведемо приклади застосування відзначених методик дослідження уявних карт.

Поглиблене інтерв'ю з респондентом проводиться згідно

заздалегідь складеній програмі, що включає питання, на які респондент дає відповіді. Вони фіксуються самим респондентом або інтерв'юером і згодом аналізуються дослідником.

Дослідження уявних карт за допомогою *креслення планів-образів* в основному зводиться до прохання відбити на аркуші паперу певну частину простору. Важливі питання, пов'язані з уявним визначенням відстаней від одного місця до іншого. Дуже часто люди неадекватно наближають або видаляють на істотні відстані від свого місця проживання різні просторові об'єкти: приємні для людини місця можуть подумки наближатися, скрадаючи фізичні кілометри; неприємні ж, навпаки, відсуваються. Уявні викривлення фізичного простору при цьому можуть бути реально значимими.

Дослідження уявних карт за допомогою *методу семантичного диференціала* пов'язане з виявленням і описом асоціацій. Наприклад, задається питання: «З якими словами у вас асоціюється Франція?» Потрібно назвати 3, 5, 10 або необмежену кількість слів. На підставі масиву асоціацій, зібраного при опитуванні різних респондентів, здійснюється аналіз образу певного місця.

Підсумком усіх перерахованих методів є визначення образів простору опитаних. Так може бути визначений ступінь конкретності уявлень людини про місце, емоційне завантаження, асоціації й багато чого іншого в сприйнятті місця. Як тільки встає питання про місце проведення чергової щорічної відпустки, неусвідомлено спливають уявні карти різних місць, однозначно визначаючи вибір наступної поїздки. Люди «просто знають», куди їм потрібно їхати. В основі вибору лежить уявна карта рекреаційного простору з набором різних переваг.

Уявні карти дуже консервативні. Вони досить повільно міняються й відбивають стійкі суспільні уявлення.

РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ

Природні передумови рекреації. Як галузь господарства й рід діяльності людини рекреація належить тій групі галузей і роду діяльності, які мають яскраво виражену ресурсну орієнтацію. У цьому подібність рекреації із видобувною, лісовою промисловістю, рибальством і сільським господарством.

Найважливішою складовою частиною рекреаційного потенціалу є **рекреаційні ресурси**, під якими розуміються *компоненти природного середовища, об'єкти господарської діяльності, що характеризуються унікальністю, оригінальністю, естетичною привабливістю, цілющо-оздоровчою значимістю, що можуть бути використані для організації різних видів і форм рекреаційних занять.*

Рекреаційні ресурси впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, на формування рекреаційних районів і центрів, на їхню спеціалізацію й економічну ефективність. Але цей вплив не прямий. Він опосередковується соціально-економічними факторами й насамперед обсягом і структурою рекреаційних потреб.

Природні рекреаційні ресурси.

Природні рекреаційні ресурси, з одного боку, входять до складу природного середовища як його компоненти (водні ресурси – частина гідросфери, мінеральні ресурси – частина літосфери), з іншого боку, вони – складова частина соціально-економічного життя суспільства. При цьому природні тіла, явища, процеси й окремі елементи рельєфу часто виступають то як умови рекреаційної діяльності, то як ресурси. Це має вирішальне значення для розуміння механізму перетворення природних умов у ресурси.

Так, наприклад, виходячи з визначення «природні ресурси» взагалі, говорити про кліматичні ресурси зокрема можна лише в тому випадку, якщо відома тривалість періоду з комфортними для рекреаційної діяльності погодними умовами, що проявляються на конкретній площі. Тільки в цьому випадку ми можемо вважати, що перейшли від поняття «кліматичні умови» рекреаційної діяльності до поняття «рекреаційно-кліматичні ресурси». Наприклад, морський пляж, не будучи попередньо

досліджений й оцінений з погляду можливого його використання, є природним об'єктом, елементом ландшафту, однією з форм рельєфу акумулятивного берега. Але як тільки фахівці визначили кількість можливих відвідувань цього пляжу протягом літнього періоду (число днів із температурою води $+17^{\circ}\text{C}$ і вище), цей пляж може розглядатися як рекреаційний ресурс.

Таким чином, **природні рекреаційні ресурси** – це природні тіла, явища, процеси або окремі елементи рельєфу, які проявляються на певній площі протягом певного часу і які можуть бути використані для цілей рекреації й туризму.

Як природні передуми рекреації виступають насамперед природно-територіальні й аквально-територіальні комплекси різних рангів, їхні компоненти й окремі властивості, у тому числі такі, як атрактивність, контрастність і ритм ландшафтів, можливість подолання перешкод, географічна специфіка, екзотичність, унікальність або, навпаки, типовість, розміри й форми природних об'єктів і їхнє візуально-географічне положення.

Як споживач території рекреація поступається тільки сільському й лісовому господарствам. Потреба рекреації в території в три рази вище за потребу для житлової забудови, а з урахуванням природних парків, заповідників і заказників – у 6-7 разів.

Таким чином, висуваючи вимоги до значних площ часом із незайманою природою, рекреація має обмежені можливості для свого розвитку в освоєних районах. У той же час у сільській місцевості вона може вдало сполучатися із сільськогосподарським землекористуванням. Неприпустимо розташовувати рекреаційні зони поблизу від розробок корисних копалин, промислових підприємств підвищеної шкідливості.

Залежно від рівня рекреаційної спеціалізації можна виділити три основних типи рекреаційного землекористування:

1) території з високою інтенсивністю рекреації, де інші землекористувачі відсутні або мають другорядне значення (парки, пляжі й інші зони масового відпочинку);

2) території із середньою інтенсивністю рекреації, що виконують одночасно деякі екологічні й виробничі функції (приміські зелені насадження, протиерозійні ліси тощо);

3) території з незначною питомою вагою рекреації.

Основні положення рекреаційної оцінки природних ресурсів. Оскільки оцінка відбиває відносини між об'єктом і суб'єктом, процедура оцінювання складається з таких обов'язкових етапів:

1) виділення об'єкта оцінки – природних комплексів, їхніх компонентів і властивостей;

2) виділення суб'єкта, з позиції якого ведеться оцінка. У перших спробах оцінювання рекреаційних ресурсів суб'єктом оцінки виступав часто туризм взагалі або фіктивний «середньостатистичний» турист, що й було головною причиною декларативності оцінок та їхньої практичної обмеженості;

3) формулювання критеріїв оцінки, які визначаються як масштабом і метою дослідження, так і властивостями суб'єкта;

4) розробка параметрів оцінних шкал градацій. Вона має синтетичний характер, тому що в цих шкалах і полягає оцінка. Шкали показують оцінні відносини між суб'єктом й об'єктом. При цьому завжди виникає питання про кількість щаблів шкали. Найчастіше використовується 3-4 або 5-6 щаблів. Кожен щабель є показником інтенсивності взаємодії властивості певного об'єкта зі станом суб'єкта. Так само складним і маловивченим є питання про розмір інтервалів між щаблями. Щоб відповісти на нього, необхідно вивчити характер залежності між об'єктом і суб'єктом: лінійні вони або нелінійні.

Відповідно до трьох основних позицій суб'єкта оцінки в рекреаційній географії існують три основних типи оцінювання природних ресурсів: медико-біологічний, психолого-естетичний і технологічний.

Медико-біологічний тип. Цей тип оцінки відбиває вплив природних факторів на організм людини. При цьому оцінюється їхня комфортність для організму рекреанта.

Провідну роль при медико-біологічних оцінках відіграє клімат. Кліматологами й курортологами рекомендується ціла система методів оцінки кліматичних ресурсів для відпочинку й туризму. Під кліматом розуміють багаторічний режим погоди, властивий тому або іншому району. Його вплив на людину може проявлятися через конкретну погоду, під якою розуміється комплекс взаємозалежних і взаємообумовлених метеорологічних елементів та явищ.

У центрі уваги оцінки перебуває стан організму людини як відповідна реакція на комплексний вплив погоди. Отже, рекреаційна оцінка клімату – це вивчення залежності стану людини від впливу метеорологічних факторів. Сучасними курортологами, крім фізичних впливів погоди на людину, надається велике значення й емоційному.

Довгий час увагу дослідників було спрямовано на пошук ідеальних способів виміру окремих елементів і явищ погоди, які мають вплив на організм людини. Однак такого роду виміри виявилися малоефективними, тому що на організм людини впливає одночасно ціла серія метеорологічних факторів.

У процесі пошуків нових методів вимірів було розроблено система умовних (ефективних) температур. Ними характеризується комплексний вплив метеорологічних елементів: температури повітря, відносної вологості, швидкості вітру, сонячної радіації й довгохвильового випромінювання.

Комплексний показник, що характеризує вплив температури й вологості, називається ефективною температурою – ET; температури, вологості й швидкості вітру – еквівалентно-ефективною температурою – EET; температури, вологості, швидкості вітру й сонячної радіації – радіаційно-еквівалентною температурою – PET.

З ученням про умовні температури пов'язане уявлення про «зону комфорту», що для багатьох людей лежить у межах від 17° до 23°. Однак зона комфорту може мінятися в широких межах залежно від стану здоров'я людини, віддаленості від постійного місця проживання, сезону року тощо. Поза «зоною комфорту» людина відчуває охолодження або перегрівання. «Зона комфорту» в активних рекреантів лежить у межах 12–16° EET.

Інший плідний метод медико-біологічних оцінок – метод комплексної кліматології, що враховує вплив усього комплексу метеорологічних елементів на організм людини. Цим методом можна характеризувати «погоду доби» й «погоду моменту», а також контрастність змін погоди. Використання «погоди доби» мотивується добовим ритмом багатьох функцій організму людини, пов'язаних із добовим ходом погоди. У поняття «погода доби» входить уявлення про спряженості метеорологічних умов попередньої ночі й наступного дня, що вкрай важливо для

з'ясування закономірностей добової ритміки в людини.

Поняття «погода доби» виявилось ефективним при вивченні клімату багатьох районів у порівняльному плані, зокрема при вивченні клімату курортних районів. Усе різноманіття погоди аналізується за допомогою класифікації погоди, побудованої на морфологічній основі. Вона містить 16 класів погоди, що входять у групу безморозної погоди (8 класів), погоди з переходом температури повітря через 0° (2 класи) і морозної погоди (6 класів).

Найсприятливіші для здоров'я людини всі класи погод, коли вдень багато сонця, прихід видимих й ультрафіолетових променів великий, гарна освітленість і навколишні ландшафти особливо привабливі.

В останні роки застосовуються оцінки контрастної мінливості погоди. Контрастна мінливість погоди – це така мінливість, що спричиняє істотну зміну у фізіологічних функціях організму. Вона спостерігається як при проходженні активних атмосферних фронтів, які обумовлюють різку зміну багатьох елементів погодного комплексу, так і в умовах специфічних форм місцевої циркуляції.

Залежно від значення контрастної мінливості погоди (у відсотках) виділяються такі режими погоди: дуже стійкий (25%), стійкий (25–34%), мінливий (35–50%) і сильно мінливий (50%). Чим більше мінливість погоди, тим важче відповідати на питання, на яку погоду під час відпустки може розраховувати рекреант.

Одночасно із кліматичними дослідженнями ведеться пошук показників, що відбивають стан організму, який відчуває вплив цих факторів. Одним із традиційних методів установаження зв'язку між властивостями клімату і станом організму є опитування групи випробуваних про їхню суб'єктивну оцінку різних факторів. Пошуки об'єктивної оцінки впливу погоди на тепловий стан людини сприяли появі такого критерію, як ступінь напруги терморегуляторних механізмів організму, що визначається або за зміною середньої зваженої температури тіла людини, або за зміною величини потовиділення.

Залежно від середньозваженої температури шкіри типи погод було розподілено на дев'ять категорій – від дуже холодної до

дуже жаркої. При оцінці впливу жарких погод, коли температура шкіри людини залишається незмінною, доцільніше користуватися показником величин потовиділення.

Особливо варто вказати на специфіку методики оцінки клімату гірських територій, які все ширше використовуються в рекреаційній діяльності. По-перше, гірському клімату властива сильна мінливість залежно від висоти над рівнем моря, крутості й орієнтації схилів, форм рельєфу й закритості обрію. По-друге, гірські клімати, крім специфічних властивостей, несуть у собі риси, властиві зоні їхнього поширення навколишнього ландшафту. Кліматична диференціація гірських районів знайшла відбиття в класифікації гірських курортів: профіль курорту; природна зона; розміщення гірської області; висотна поясність; характер рослинності, що оточує курорт.

Психолого-естетичний тип. Естетичний початок у психіці людини, або потреба в красі, – один із найсильніших проявів духовного світу людини. У цьому зв'язку під час оцінювання природних рекреаційних ресурсів істотно важливо дати їм психолого-естетичну оцінку, тому що краса в будь-якому її прояві облагороджує й виховує людину. Не випадково території, що володіють великою естетичною цінністю, за умов рівності інших властивостей, користуються підвищеним попитом у рекреантів. При психолого-естетичній оцінці оцінюється емоційний вплив провідних рис природного ландшафту або його компонентів на людину. Методика цієї оцінки відрізняється надзвичайною складністю й мало розроблена. Вона зводиться до визначення емоційної реакції людини на той або інший природний комплекс.

В останні роки психологами, соціологами й географами запропоновано ряд показників для вимірювання естетичних властивостей ландшафтів. Так, дослідження показали, що найбільш високий притягальний ефект мають крайові зони (особливо в рівнинних зонах) і фокусні пункти. Під крайовими зонами розуміють прикордонні смуги між двома різнорідними середовищами: вода – суша (сильний ефект), ліс – галявина (середній ефект), пагорб – рівнина (слабкий ефект). Відразливий ефект мають однорідні деревні насадження, заболочені чи перезволожені території або ділянки зі спотвореним ландшафтом.

Багато дослідників вважають, що естетична цінність залежить від морфологічної структури ландшафту, розмаїтості елементів пейзажу і вводять поняття «пейзажна розмаїтість». Останнє складається з:

- 1) внутрішньої структури природного комплексу,
- 2) зовнішніх зв'язків з іншими природними комплексами.

Внутрішня пейзажна розмаїтість визначається внутрішньою морфологічною структурою ландшафту (характеристика рельєфу, рослинності, гідрологічні особливості, характер взаємозв'язку між різними компонентами тощо). Існують такі показники внутрішньої пейзажної розмаїтості, як ступінь мозаїчності ландшафту – відношення кількості контурів урочищ до площі досліджуваних ландшафтів; ступінь розмаїтості ландшафтів – відношення видів урочищ до площі ландшафту; частота зустрічі фонових домінант і структурних детермінант протягом маршруту; ймовірна кількість контурів урочищ на одиниці шляху туристського маршруту.

Вертикальна розмаїтість природних комплексів характеризується вертикальним членуванням рельєфу всередині цього природного комплексу. Воно обумовлює наявність або відсутність пейзажних панорам і далеких перспектив.

Внутрішні естетичні властивості природних комплексів характеризуються також такими показниками, як ступінь заліснення, повнота деревостою, ярусність лісу, буяння підліска. Як домінуюча ознака для рівнинних лісових районів звичайно береться ступінь заліснення простору. Залежно від відсотка заліснення виділяються відкриті, напіввідкриті й закриті простори.

Вважається, наприклад, що при залісенні більше 50% естетичні властивості ландшафтів різко знижуються. Під час оцінки найбільший бал одержують природні комплекси з напіввідкритими просторами, тобто такі, у просторову структуру яких входять як залісені, так і незалісені території. При пересуванні в сильно залісених просторах із частою зміною пейзажів піший рекреант швидко стомлюється і сприймає всі пейзажі як одноманітну безліч. Відкриті простори в силу своєї зорової статичності не забезпечують розмаїтості.

Важливий також характер сполучення рослинності й рельєфу. Сполучення хвилястого рельєфу з лісом середньої

величини на підвищених ділянках підсилює розчленованість ландшафту, і, навпаки, заповнювання лісом низин створює ефект вирівнювання ландшафту. У першому випадку естетична оцінка підвищується, а в другому знижується.

Зовнішня пейзажна розмаїтість природного комплексу характеризується розмаїтістю пейзажів, що розкриваються на безлічі сусідніх природних комплексів. У рівнинних районах зовнішня орієнтація природного комплексу відіграє менш значну роль, ніж у гірських, у рівнинних районах особливого значення набуває міра залісення. Очевидно, що напіввідкриті й відкриті простори мають більш високу зовнішню пейзажну розмаїтість, ніж закриті території.

До показників зовнішньої пейзажної розмаїтості належать: кількість одночасно видимих сусідніх природних комплексів, величина горизонтального й вертикального кутів сприйняття зовнішніх пейзажів, глибина перспективи, пересіченість лінії обрію, а також багато місць, звідки відкриваються зовнішні пейзажі. Наприклад, у гірських районах найвищу оцінку мають одержати вершини гір, з яких сприймається найбільша кількість природних комплексів, а найнижчу – гірські ущелини. Чим більше горизонтальний кут сприйняття зовнішніх пейзажів (максимальний дорівнює 360° на піках гірських вершин, і мінімальний дорівнює 0° у повністю залісеному просторі), тим більше ймовірність розмаїтості природних комплексів, що потрапляють у поле зору сусідніх, за інших рівних умов.

Серед інших методів психолого-естетичної оцінки природних комплексів останнім часом розробляються міри екзотичності й унікальності. Екзотичність визначається як ступінь контрастності місця відпочинку стосовно місця постійного проживання, а унікальність – як ступінь зустрічальності або неповторності об'єктів й явищ.

Технологічний тип. Технологічна оцінка показує взаємодію людини й природного середовища за допомогою технології рекреаційної діяльності й техніки. Отже, цей тип оцінки охоплює два аспекти. З одного боку, оцінюються можливості для того або іншого виду й цілої системи рекреаційних занять, з іншого – можливості інженерно-будівельного освоєння території. Зі сказаного видно, що в цьому випадку як суб'єкт оцінки з позицій

рекреанта виступає рекреаційна галузь. Із погляду рекреаційної галузі, природний ресурс повинен мати високі якості (комфортність, цілющі властивості тощо), достатні для організації відпочинку й санаторного лікування деякого масового контингенту населення, запаси й площі, тривалий, з економічного погляду, період експлуатації.

Почати оцінку можна після складання схем обмежень рекреації, для чого враховуються як природні, так і господарські фактори, що лімітують рекреацію. Прикладом лімітувальних факторів може бути дискомфортність клімату, більша ймовірність зустрічальності хижих морських тварин, несприятливі мікрокліматичні умови санаторно-курортного лікування, дефіцит пляжів, води, території для забудови тощо. Попередньо складається схема інтенсивності й характеру сучасного використання природно-територіальних комплексів, а також враховуються перспективні народногосподарські плани. Зони впливу міст і промислових об'єктів, місця розробки корисних копалин, контури сільськогосподарських угідь тощо не входять у територію, що підлягають оцінці.

Загальними для рекреації властивостями природних комплексів можуть бути оздоровчі властивості (тобто психофізіологічна комфортність); розмаїтість, у тому числі потенційна інформативність природного комплексу; екзотичність; унікальність; мінливість.

Для галузі важливі не тільки поодинокі оцінки природних комплексів для окремих видів рекреаційних занять, але й інтегральні. Особливо це актуально при побудові концептуальних схем, при складанні генеральних схем розміщення галузі, при рекреаційному районуванні, при територіальній диференціації інвестицій та інших наукових і практичних народногосподарських завдань. Методичні труднощі, що виникають у зв'язку з інтегральною оцінкою, поки не переборені. Складність проблеми в тім, що одночасно доводиться враховувати природні, соціальні й інші показники.

З метою посилення охорони природних ресурсів і створення стимулів для їхнього раціонального використання (через установлення плати за експлуатацію природних багатств) необхідна їхня економічна оцінка. Така оцінка дозволяє

визначати ефективність різних заходів, спрямованих на більш повне й раціональне використання ресурсів. Сюди ж приєднується той аспект економічної оцінки природних ресурсів, що був названий інвестиційним. Капітальні витрати й природні ресурси використовуються в комплексі. Перехід від одних технологічних способів видобутку й використання природних ресурсів до інших може викликати різні потреби в додаткових капітальних внесках або, навпаки, звільнити від якоїсь частини капітальних витрат. До того ж практично всі природні ресурси допускають альтернативне використання.

Основна проблема полягає в тім, що економічно оцінити природні рекреаційні ресурси досить складно. До теперішнього часу в основному розроблені підходи до оцінки розглянутих ресурсів на основі бального методу. Однак бальні методи оцінки не користуються беззастережним визнанням, тому що вони не позбавлені суб'єктивності й не дають розрахункових показників, що піддаються економічному аналізу. У той же час багато характеристик природних ресурсів можуть вимірятися лише відносними величинами, наприклад пізнавальною цінністю якого-небудь ландшафту. Тому там, де використання кількісних методів поки неможливо або вони поки не розроблені, використання бальних методів є єдино можливим методом оцінки.

Основою для визначення економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів має стати кадастр. Аналіз вітчизняного й закордонного досвіду в галузі створення кадастрів показує, що кадастрова система оцінки лежить в основі керування багатьма природними ресурсами, а саме: земельними, водними, лісовими, мінеральними. Кадастр походить від латинського слова «capitastum» – реєстр, список, документ, що складається офіційним органом або установою, – і являє собою систематизоване зведення даних, що включає якісний і кількісний опис об'єктів або явищ із їхньою економічною (еколого-соціально-економічною) оцінкою; дані про динаміку і ступінь їхньої вивченості з додатком картографічних і статистичних матеріалів; рекомендації з використання об'єктів або явищ, пропозицію засобів їхньої охорони, вказівки на необхідність подальших досліджень тощо. Кадастрова система обліку й оцінки природних ресурсів ефективно забезпечує

нагромадження й оперативне використання великих масивів інформації.

У цілому кадастр повинен відбивати не тільки дані про природний стан ресурсу, але й містити оцінну характеристику його використання. Насущні проблеми природокористування такі, що кадастр не може виконувати тільки реєстраційну роль. В умовах ринку зміст і структура кадастру мають відповідати вимогам економічної й екологічної ефективності використання ресурсів. Найбільші труднощі пов'язані з визначенням складу показників кадастру, вибором і розрахунком технічних й економічних параметрів, визначенням оцінного критерію. Якісні й кількісні показники є основою угруповання й класифікації природних ресурсів. При цьому оцінні дані мають бути порівнянні й забезпечувати можливість природно-економічного районування. Таким чином, методологічною основою кадастру є сполучення облікових й оціночних показників виробничо-економічного змісту. Головним завданням при цьому є забезпечення охорони природного ресурсу й підвищення ефективності його використання.

Розробляючи методику складання того або іншого кадастру, необхідно мати на увазі періодичність або безперервність його відновлення й поповнення. Найбільш очевидна ця вимога на прикладі кадастру водних ресурсів: розширення відомостей про підземні води відбувається безупинно, і, отже, необхідно постійне відновлення наявних даних. Такою ж мірою це стосується й мінеральних ресурсів, запаси яких і кількість родовищ у ході проведення геологорозвідувальних робіт постійно змінюються.

Незважаючи на те, що кадастровий облік сам по собі вже містить вимогу впорядкування даних і їхньої систематизації, однак цілеспрямована наскрізна класифікація матеріалу в методичному плані є самостійним завданням, відособленим від інших. У практиці створення кадастрів питання їхньої класифікаційної основи повною мірою ще не вирішене. Завдання класифікації – це логічна операція розподілу предметів, явищ, властивостей за класами відповідно до властивих їм фіксованих наборів ознак. Інакше кажучи, це одна із форм приведення інформації в систему. В загальному методологічному плані – це

визначення необхідних і достатніх умов для виявлення приналежності кожного об'єкта, що підлягає класифікації, до деякого заданого класу.

Кадастр має розглядатися як підсумок і результат аналізу, систематизації й узагальнення географічної або геологічної, технологічної й техніко-економічної інформації про стан ресурсу, що завершується одержанням кадастрових оцінок. Повнота інформаційної основи кадастру забезпечується охопленням усіх родовищ і проявів природних ресурсів. При цьому економічна оцінка (перелік показників, порядок їхнього встановлення, оцінний критерій) методично й практично виявляється найбільш важким етапом робіт. Особливо це стосується природних рекреаційних ресурсів, питання економічної оцінки яких розроблені досить слабо.

Економічна оцінка можлива тільки для тих рекреаційних ресурсів, народногосподарський ефект від яких можна виміряти: для мінеральних вод, лікувальних грязей, озокериту, лісу, поверхневих вод, природних національних парків. Основними показниками соціально-економічної ефективності використання природних лікувальних ресурсів є: економічний ефект оздоровлення одного рекреанта; ефект від курортного використання 1 м³ різних видів лікувальних ресурсів (на його основі визначається сумарний ефект від освоєння всього родовища); загальне скорочення тимчасової непрацездатності протягом року після оздоровлення одного рекреанта; кількість умовно вивільнених працівників за рахунок зниження втрат робочого часу протягом року після оздоровлення в санаторіях; економія коштів на оплату тимчасової непрацездатності рекреантів протягом року після санаторно-курортного лікування.

Культурно-історичні рекреаційні ресурси.

У комплексі рекреаційних ресурсів особливе місце посідають культурно-історичні ресурси, розташовані в містах, селах та на інших територіях, які є спадщиною минулих епох суспільного розвитку. Вони є передумовою для організації культурно-пізнавальних видів рекреаційних занять, на цій основі оптимізують рекреаційну діяльність у цілому, виконуючи досить серйозні виховні функції.

Культурно-історичні рекреаційні ресурси – складова частина рекреаційних ресурсів; об'єкти, які містять семантичну й естетичну інформацію та можуть бути використані в екскурсійній діяльності для забезпечення специфічних потреб людини в спілкуванні з культурною спадщиною суспільства.

Простори, що утворюються культурно-історичними об'єктами, відомою мірою визначають локалізацію рекреаційних потоків і напрямок екскурсійних маршрутів. Культурно-історичні об'єкти підрозділяються на матеріальні й духовні. Матеріальні охоплюють сукупність засобів виробництва й інших матеріальних цінностей суспільства на кожній історичній стадії його розвитку, а духовні – сукупність досягнень суспільства в освіті, науці, мистецтві, літературі, в організації державного й громадського життя, у праці й побуті. Фактично не вся спадщина минулого належить до культурно-історичних рекреаційних ресурсів. До них прийнято зараховувати тільки ті культурно-історичні об'єкти, які науковими методами досліджено й оцінено, які мають суспільне значення й можуть бути використані за існуючих технічних і матеріальних можливостей для задоволення рекреаційної потреби певної кількості людей протягом певного часу.

Серед культурно-історичних об'єктів провідна роль належить пам'ятникам історії й культури, які відрізняються найбільшою привабливістю й на цій основі служать головним засобом задоволення потреб пізнавально-культурної рекреації.

Пам'ятками історії й культури є споруди, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу, з розвитком суспільства й держави, твори матеріальної й духовної творчості, що становлять історичну, наукову, художню або іншу культурну цінність.

Залежно від їхніх основних ознак пам'ятки історії й культури підрозділяються на п'ять основних видів: історії, археології, містобудування й архітектури, мистецтва, документальні пам'ятки. Так, до пам'яток історії можуть бути віднесені будинки, споруди, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з найважливішими історичними подіями життя народу, розвитком суспільства й держави, а також із розвитком науки й техніки, культури й побуту народів, із життям видатних політичних,

державних, військових діячів, народних героїв, діячів науки, літератури й мистецтва.

Пам'ятки археології – це городища, кургани, залишки давніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, доріг, стародавні місця поховань, кам'яні статуї, наскальні зображення, старовинні предмети, ділянки історичного культурного шару стародавніх населених пунктів.

Найбільш характерні для пам'яток містобудування й архітектури такі об'єкти: архітектурні ансамблі й комплекси, історичні центри, квартали, площі, вулиці, залишки стародавнього планування й забудови міст та інших населених пунктів; споруди цивільної, промислової, військової, культової архітектури, народного зодчества, а також пов'язані з ними витвори монументального, образотворчого, декоративно-прикладного, садово-паркового мистецтва, природні ландшафти.

До пам'яток мистецтва належать витвори монументального, образотворчого, декоративно-прикладного та інших видів мистецтва.

Документальні пам'ятки – це акти органів державної влади й органів державного керування, інші письмові й графічні документи, кінофотодокументи й звукозаписи, а також стародавні й інші рукописи та архіви, записи фольклору й музики, раритетні друквані видання.

До культурно-історичних передумов рекреаційної галузі можна віднести й інші об'єкти, пов'язані з історією, культурою й сучасною діяльністю людей: оригінальні підприємства промисловості, сільського господарства, транспорту, наукові установи, вищі навчальні заклади, театри, спортивні споруди, ботанічні сади, зоопарки, океанарії, етнографічні й фольклорні визначні пам'ятки, кустарні промисли, а також збережені народні звичаї, святкові обряди тощо.

Усі об'єкти, які використовуються в пізнавально-культурній рекреації, підрозділяються на дві групи – *нерухомі* й *рухомі*.

Першу групу становлять пам'ятки історії, містобудування й архітектури, археології й монументального мистецтва та інші споруди, у тому числі й ті пам'ятки мистецтва, які становлять невід'ємну частину архітектури. З позицій пізнавально-

культурної рекреації важлива та обставина, що об'єкти цієї групи являють собою самостійні одиночні або групові утворення.

До другої групи належать пам'ятки мистецтва, археологічні знахідки, мінералогічні, ботанічні й зоологічні колекції, документальні пам'ятники й інші речі, предмети й документи, які можна легко переміщати. Споживання рекреаційних ресурсів цієї групи пов'язане з відвідуванням музеїв, бібліотек й архівів, де вони звичайно концентруються.

Аналіз величезної кількості різнорідних об'єктів, що становлять культурно-історичні рекреаційні ресурси, з позицій рекреаційної галузі господарства має включати їхній облік, характеристику й типологію. Під час обліку й характеристики культурно-історичних об'єктів треба вказати назву об'єкта, його місце розташування, маркування, власника, літературні та інші джерела про об'єкт, схему місця розташування й дати короткий опис об'єкта.

Наступним важливим етапом оцінки культурно-історичних об'єктів є їхня типологія за рекреаційною значимістю. За основу типології береться інформаційна сутність культурно-історичних об'єктів: унікальність, типовість серед об'єктів цього виду, пізнавальне й виховне значення, зовнішня привабливість (атрактивність).

Інформативність культурно-історичних об'єктів для рекреаційних цілей може бути виміряна кількістю необхідного й достатнього часу на їхній огляд. Для визначення часу огляду об'єкта необхідна класифікація об'єкта за підставою, яка б відбивала тривалість огляду. Можна вибрати дві класифікаційних ознаки:

- 1) ступінь організації об'єкта для показу;
- 2) місце положення екскурсантів стосовно об'єкта огляду.

За *ступенем організації* об'єкти підрозділяються на спеціально організовані, наприклад музеї, монументи тощо, і неорганізовані для показу, наприклад панорама міста, перспектива вулиці тощо. Організовані об'єкти вимагають більше часу огляду, тому що вони є метою огляду й становлять основу екскурсії. Неорганізовані об'єкти служать супровідним для екскурсії загальним планом, тлом, що охоплюється одним поглядом без детального розгляду.

За місцем положення екскурсантів об'єкти підрозділяються на інтер'єрні (екскурсант усередині об'єкта, внутрішній огляд) і екстер'єрні (екскурсанти поза об'єктом, зовнішній огляд). Сумарний час огляду екстер'єрних об'єктів, як правило, завжди більше часу огляду інтер'єрних об'єктів.

Залежно від теми екскурсії в ній завжди будуть присутні цільові, додаткові й супровідні об'єкти. Можна вмовитися, що на огляд цільових об'єктів доцільно витратити не менше 50% екскурсійного часу, на огляд додаткових – не більше 30%, супровідних – не більше 20%.

З розвитком туризму стали виділяти й рекреаційно-туристські ресурси, інтеграційну складову рекреаційних ресурсів. **Рекреаційно-туристські ресурси** – *природні й культурно-історичні комплекси та їхні елементи, які за сучасної перспективної структури рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостей виступають цільовими об'єктами рекреаційно-туристського споживання як вихідні елементи для виробництва комплексних туристських послуг.*

Туризм засновано на цільовому й розумному використанні туристських ресурсів. Суть туристських ресурсів – об'єкти туристського інтересу, які потенційно здатні задовольняти потреби людей, що виникають у процесі туризму. Там, де немає яких-небудь туристських ресурсів, туризму не може бути в принципі. Окремі туристські ресурси припускають лише туризм в обмежених масштабах, оскільки в цьому випадку відвідування об'єктів туристського інтересу може бути пов'язане з небезпекою для життя людини, або цей інтерес має короточасний ресурс за якими-небудь показниками, найчастіше часовим.

Туристські ресурси кількісно обмежені і якісно диференційовані, отже, виступають як економічне благо, як товар, що вимагає значних витрат на відтворення. В економічному плані туристські ресурси виступають як фактори виробництва туристського продукту, тому що їхня диференціація породжує розходження в результатах господарського використання.

Туристські ресурси є національним надбанням. Однак частина з них, що мають особливе значення, віднесена до об'єктів і пам'яток світового значення. Такий перелік

установлює й щорічно оновляє ЮНЕСКО. Всі пам'ятники культури й природних об'єктів перебувають під охороною держави, на підтримку та збереження пам'ятників й об'єктів всесвітнього значення виділяються також кошти ООН.

Однак для того, щоб ці об'єкти були б реально використані з метою туризму, необхідні належна інфраструктура й індустрія туризму, що забезпечить доведення до туриста інформації про конкретний туристський об'єкт (вона має бути достатньою для впевненої мотивації вибору подорожей саме в цю місцевість і до цього об'єкта); досить комфортну й безпечну доставку туриста до цієї місцевості; розміщення; харчування й розвагу туриста.

РЕКРЕАЦІЙНЕ РАЙОНУВАННЯ

Визначення рекреаційного району, його характерні риси.

Зростання рекреаційної діяльності, що супроводжується поглибленням територіального поділу праці в рекреаційній галузі, спричиняє спеціалізацію ряду територій щодо виконання тих або інших рекреаційних функцій. У найбільш загальному плані до рекреаційного району може бути віднесена територія, де рекреаційна діяльність розвинена настільки, що виступає як галузь спеціалізації. В економічній географії найчастіше, як відомо, територіальна спеціалізація виражається через міжрайонний обмін товарною продукцією. Аналогічно в рекреаційній галузі надання послуг рекреантам можна (і необхідно) розцінювати як «вивіз» із певного району. Масові міграції населення в рекреаційних цілях спричиняють територіальний перерозподіл грошових, матеріальних і трудових ресурсів, кількісне вираження якого показує залучення рекреаційного району в територіальний поділ праці в економічному розумінні.

Помилковою уявляється думка деяких дослідників про те, що рекреаційним районом може бути лише така територія, де туризм у народногосподарському комплексі має домінуюче значення. Хоча такі райони й існують, але їх дуже мало. **Рекреаційний район** – територіальна сукупність економічно взаємозалежних рекреаційних підприємств, які спеціалізуються на обслуговуванні рекреантів, що дозволяє щонайкраще задовольнити їхні потреби, використовуючи існуючі природні й культурно-історичні комплекси території і її економічні умови.

Рекреаційні райони мають ряд характерних рис:

1. Рекреаційний район – соціальне за своїм характером і кінцевим продуктом утворення. Його продукція – рекреаційні послуги, що забезпечують розширене відтворення фізичних і духовних сил населення.

2. На відміну від інших можливих галузевих районів як виробничої, так і невиробничої сфер, де процеси відтворення протікають в окремих стадіях, для рекреаційних районів характерний поєднаний процес суспільного відтворення: виробництво, обмін, розподіл і споживання. У рекреаційних

районах між двома крайніми фазами – виробництвом і споживанням – як правило, немає тимчасового розриву. Це стосується головної продукції – рекреаційних послуг, які не можуть накопичуватися про запас.

3. Для розміщення рекреаційних районів, що виконують функції тривалого (щорічного) відпочинку, характерне яскраво виражене орієнтування на ресурси, у цьому – їхня подібність до галузевих районів гірничодобувної, рибної, лісової промисловості й дещо із сільськогосподарськими районами.

4. Багатьом рекреаційним районам властива сезонність функціонування, обумовлена як природною ритмікою, так і рядом аспектів організації громадського життя. Це було б доцільно, наприклад, для унікальних територій загальнодержавного й світового значення типу оз. Синевир. Закріплення рекреаційної функції як провідної для подібних територій дозволило б раціонально організувати використання природних ресурсів і вирішити проблеми їхньої охорони.

Умови й фактори рекреаційного районоутворення. Районоутворення – процес об'єктивний. Він триває протягом сторіч у межах певного соціокультурного стандарту освоєння території. Змінюється технічна основа освоєння, розвивається транспорт тощо, але зберігається наступність в освоєнні територій. Нові покоління продовжують роботу, що велася до них.

Рекреаційне районоутворення – окремий випадок загального процесу районоутворення. Воно також пов'язане з певним типом освоєння території, що здобуває рекреаційні функції й, отже, спеціалізацію в межах загального поділу праці цілісного простору держави. Тривалість процесу визначення рекреаційної спеціалізації може бути досить різною залежно від конкретних (історичних) умов. Процеси районоутворення мають досить довгостроковий характер навіть у випадку визначення рекреаційної спеціалізації, яка, як правило, не відіграє особливо значимої ролі в господарстві й не є домінуючою навіть у самих рекреаційних районах. Конкретні особливості цього процесу залежать від різних факторів. Процес рекреаційного районоутворення в загальному вигляді можна описати в такий спосіб:

Перший етап. Існує не освоєна, але стратегічно важлива для держави територія з потенційними рекреаційними ресурсами (для цього досить елементарної природної відмінності від заселеної території). Як правило, такі території, найчастіше розташовані на периферії, на історично короткий час потрапляють у простір державного контролю.

Другий етап. Починається швидкий ріст нового рекреаційного району. У масовій свідомості затверджується установка, що його рекреаційні ресурси унікальні. Часто піонерне рекреаційне освоєння починається з розвитку курортів, орієнтованих на лікувальні цілі, і район, що недавно був периферією, стає модним курортом, який збирає привілейованих представників цієї держави. Рекреація залучає велику кількість населення зі староосвоєних районів, що поступово освоюється в новому районі й залишається постійно жити там. У регіон інвестуються великі кошти, створюється спеціалізована рекреаційна інфраструктура, орієнтована на обслуговування населення всієї країни.

Третій етап. Коли район досягає високого рівня соціокультурного освоєння, настає період зниження його рекреаційної популярності. Здавалося б, парадокс: у регіон інвестовано колосальні кошти, створена прекрасна рекреаційна інфраструктура, у населення вже є фіксовані образи цього місця саме як центру рекреації, люди, не замислюючись, указують на цей район як на найбільш бажаний варіант щорічного відпочинку, але причини занепаду можуть бути дуже різними.

У межах третього етапу найбільш істотне переростання вузькоспеціалізованого рекреаційного району в поліфункціональний район. Парадоксальна ситуація: рекреація, що дала поштовх бурхливому розвитку району, перестає відігравати в ньому провідну роль, усе більше починає переважати промислове й сільськогосподарське освоєння. Рекреацію тепер зневажають навіть місцеві органи влади й суб'єкти економічної діяльності. У регіоні достатньо інших, цілком розвинених економічних функцій, і навіть повне зникнення рекреації не знищить його економіки. Регіон стає самодостатнім.

Четвертий етап. Стабілізація й переорієнтація

рекреаційного району. Рекреаційні райони дуже рідко повністю втрачають свої первісні функції, і поліфункціональність, що розвивається згодом, ніколи остаточно не витісняє рекреацію. Однак зберегти колишню популярність їй вдається рідко. Кількість рекреантів у районі драматично скорочується, і їхні потоки на довгий час стабілізуються.

У межах четвертого етапу найбільш істотно таке: спеціалізація району в області рекреації може мінятися в міру його еволюції. Порівняно з другим етапом, відмінність може бути дуже значною. Основне ж полягає в тому, що на цій території досягнуто певного типу освоєння, рекреаційні спеціалізації, які збереглися, досягають високого рівня розвитку. Вони є реально значимими на ринку рекреаційних послуг, оскільки вже не мають можливості користуватися перевагами колишнього, часто штучно підтримуваного авторитету. Вони повинні доводити право на існування якістю свого сервісу. У випадку виконання цієї умови район стає стабільним, стійким рекреаційним центром.

Особливість рекреаційного районоутворення полягає в тому, що воно зачіпає і природні, і суспільні явища й об'єкти. У цілому це інтегральний процес, що протікає на їхньому стику: певні передумови у вигляді сприятливих природних умов накладаються на відповідні соціальні й економічні потреби освоєння, що за деяких умов веде до формування рекреаційного району.

Природне середовище рекреаційного районоутворення, що розуміється як територіальне сполучення природних рекреаційних ресурсів і природної обстановки їхнього освоєння, поряд із диверсифікованістю рекреаційних потреб визначає потенційну рекреаційну спеціалізацію території. Вона впливає на зовнішні обриси території району, на напрями, види й комплексне рекреаційне обслуговування, на розміщення його матеріально-технічної бази, на розвиток і розміщення галузей матеріального виробництва, тісно пов'язаних із рекреаційним обслуговуванням, на місце й роль у системі рекреаційних районів країни.

Більш складною складовою частиною умов рекреаційного районоутворення є соціально-економічне середовище. Справа в тому, що воно в процесі районоутворення й функціонування рекреаційних об'єктів виступає у двох якостях. З одного боку,

група його компонентів належить рекреаційним ресурсам соціально-економічного походження. Такими компонентами служать археологічні, історичні, архітектурні, містобудівні й культурні визначні пам'ятки, унікальні виробництва й оригінальні виробничі об'єкти. Інша група елементів соціально-економічного середовища становить зовнішню й внутрішню обстановку формування й розвитку рекреаційних районів як системних утворень.

Рекреаційне районування – *поділ території на певні таксономічні одиниці, які відрізняються спеціалізацією рекреаційного обслуговування, структурою рекреаційних ресурсів і напрямом їхнього освоєння й охорони.*

Рекреаційне районування є комплексним. Воно базується на таких основних принципах: *генетичному* (райони виділяють на основі історичного аналізу територіальної організації рекреаційного господарства й прогнозу його розвитку); *соціально-економічному* (головною метою є максимальне задоволення рекреаційних потреб суспільства, раціональне використання рекреаційних ресурсів, підвищення ефективності територіального розподілу праці й інтеграції рекреаційних функцій, зниження витрат суспільної й індивідуальної праці на виробництво рекреаційно-туристських послуг); *єдності рекреаційного районування з економічним й адміністративно-територіальним укладом.*

Таксономічні одиниці рекреаційного районування показують особливості територіальної структури рекреаційного господарства. Основними ознаками виділення рекреаційних таксонів є: характер рекреаційної спеціалізації й ступінь її розвитку; рівень рекреаційного дослідження території; подібність проблем перспективного розвитку окремих частин території з позицій рекреації; рекреаційні ресурси і їхні територіальні комбінації; рекреаційні території і їхнє значення в загальній структурі землекористування; потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків; виробничі й економічні зв'язки рекреаційних підприємств із іншими галузями; наявність рекреаційного вузла.

За О.О. Бейдиком, при **туристсько-рекреаційному районуванні світу** (материки й частини світу → субконтиненти й

групи держав → окремі країни й інші територіально-політичні утворення) враховуються такі районоутворювальні фактори й ознаки:

1. Геополітичне положення (включає 5 основних «стовбурів»):

а) географічний (розташування території або акваторії щодо материків, частин світу, морів й океанів, сторін світу та ін.);

б) економічний (положення країни щодо джерел сировини, енергії, наявність трудових ресурсів, транспортних комунікацій тощо);

в) політичний (внутрішньо- і зовнішньополітична ситуація, близькість або далекість країн-«друзів», партнерів, «ворогів», «гарячих місць» тощо);

г) історичний (історія розвитку території, традиції тощо);

д) державно-правовий (інституційно-правова система, ступінь її адекватності міжнародно-правовим канонам тощо).

2. Рекреаційні ресурси (природні й культурно-історичні).

3. Лімітувальні рекреацію й туризм чинники (природні й соціально-економічні).

4. Стан туристської інфраструктури.

5. Попит на рекреацію й туризм (внутрішній і зовнішній).

6. Транспортна доступність.

7. «Туристсько-рекреаційна політика» держави.

У цьому зв'язку в основу рекреаційно-туристського районування покладено таку систему таксономічних одиниць: макрорайон → район (мезорайон) → підрайон → мікрорайон.

Макрорайони – найбільші ієрархічні одиниці рекреаційно-туристського районування світу. Їх усього 8: Європа, Азія, Африка, Північна Америка, Центральна Америка і країни Карибського басейну, Південна Америка, Австралія й Океанія, Антарктида.

Райони (мезорайони) – складові частини макрорайону, що охоплюють як окремі країни (наприклад Греція), так і групи країн (наприклад Альпійський район Європи, у який входять Швейцарія, Австрія, Ліхтенштейн).

Підрайони – складові частини районів (мезорайонів) – це, в основному, окремі держави (наприклад Чехія, Словаччина або

Угорщина є підрайонами Центральноевропейського району).

Мікрорайонами є складові частини підрайонів – адміністративно-територіальні, економіко-географічні, етноісторичні та інші одиниці (або частини) тих або інших державних утворень (наприклад Гавайські острови в США, Моравія в Чехії, Волинь в Україні).

У **Європейський** макрорайон входить 13 районів:

1. Прибалтійський (Польща, Латвія, Литва, Естонія, Калінінградська обл. Росії).

2. Центральний (Чехія, Словаччина, Угорщина).

3. Причорноморський (Румунія, Болгарія, Україна, Молдова, частково Туреччина).

4. Адріатичний (Сербія, Хорватія, Боснія й Герцеговина, Словенія, Північна Македонія, Албанія, Чорногорія).

5. Піренейський (Іспанія, Португалія, Андорра – незалежні країни, Гібралтар – колонія Великобританії, нейтральна зона між Гібралтаром й Іспанією).

6. Апеніно-Мальтійський (Італія, Ватикан, Сан-Марино, Мальта).

7. Греція.

8. Франція й Монако.

9. ФРН і країни Бенілюксу (Бельгія, Нідерланди, Люксембург).

10. Альпійський (Швейцарія, Австрія, Ліхтенштейн).

11. Великобританія й Ірландія.

12. Країни Європейської Півночі (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія, Ісландія).

13. Росія й Беларусь.

Азіатський макрорайон поєднує 7 районів:

1. Південно-Західна Азія (азіатська частина Туреччини, Кіпр, Іран, Афганістан, Бахрейн, Ірак, Єменська Республіка, Йорданія, Катар, Кувейт, Ліван, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія, Сирія, частково Єгипет, Ізраїль, Палестина, нейтральна зона між Іраком і Саудівською Аравією).

2. Південна Азія (Індія, Бутан, Пакистан, Бангладеш, Шрі-Ланка, Непал, Мальдівська Республіка).

3. Південно-Східна Азія (Сінгапур, Малайзія, Бруней, Таїланд, Камбоджа, В'єтнам, Лаос, Філіппіни, М'янма, частково

Індонезія).

4. Центральна й Східна Азія (Японія, Китай, Монголія, КНДР, Південна Корея).

5. Закавказзя (Азербайджан, Грузія, Вірменія).

6. Середня Азія (Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Киргизстан, Таджикистан).

7. Росія (азіатська частина).

В **Африканський** макрорайон входить 6 районів:

1. Середземноморський (Північна Африка) (Марокко, Туніс, Алжир, частково Єгипет, Лівія, іспанські колонії Сеута, Мелілья).

2. Приатлантичний (Західна Африка) (Мавританія, Сенегал, Гвінея, Сьєрра-Леоне, Ліберія, Кот-д'Івуар, Гана, Камерун, Демократична Республіка Конго, Габон, Того, Бенін, Нігерія, Західна Сахара, Екваторіальна Гвінея, Гамбія, Гвінея-Бісау, Кабо-Верде, Конго, Сан-Томе й Принсіпі).

3. Східний (Східна Африка) (Кенія, Танзанія, Уганда, Сомалі, Руанда, Бурунді, Судан, Південний Судан, Ефіопія, Джібуті, Еритрея).

4. Внутрішній (Малі, Буркіна-Фасо, Нігер, Чад, Центрально-Африканська Республіка).

5. Південний (Південна Африка) (Ангола, Замбія, Малаві, Зімбабве, Мозамбік, Ботсвана, Намібія, ПАР, Королівство Есватіні, Лесото).

6. Острівний (Мадагаскар, Сейшельські острови, Коморські острови, Маврикій).

Північноамериканський макрорайон включає 2 райони:

1. Канада й США (до нього належать о. Гренландія, що є автономною провінцією Данії, колонія Франції – острів Сен-П'єр і Мікелон, колонія Великобританії – Бермудські острови).

2. Мексика.

У **Центральноамериканський і Карибський** макрорайон входять 2 райони:

1. Центральна Америка (Гватемала, Беліз, Сальвадор, Нікарагуа, Гондурас, Коста-Ріка, Панама).

2. Країни Карибського басейну й Вест-Індія (Куба, Багамські острови, Ямайка, Домініканська Республіка, Гаїті, Тринідад і Тобаго, Антигуа й Барбуда, Барбадос, Гренада, Домініка, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Крістофер і Невіс,

Сент-Люсія, країна, що вільно приєдналася до США, – Пуерто-Рико, колонії Нідерландів – о. Аруба, Нідерландські Антильські острови, колонії Великобританії – Віргінські Британські острови, Кайманові острови, Монтсеррат, Теркс й Кайкос).

Південноамериканський макрорайон поєднує 4 райони:

1. Північний (Венесуела, Колумбія, Гайана, Суринам, заморська територія Франції – Гвіана).
2. Центральнo-Східний (Бразилія, Уругвай, Парагвай).
3. Західно-Андійський (Перу, Еквадор, Болівія).
4. Південно-Андійський (Чилі, Аргентина, спірна між Великобританією й Аргентиною територія – Фолклендські, або Мальвінські, острови).

В Австралійсько-Океанійський макрорайон входить 2 райони:

1. Австралія й Нова Зеландія.
2. Океанія (Вануату, Західне Самоа, частково – Індонезія, Кірібаті, Науру, Папуа-Нова Гвінея, Соломонові острови, Тонга, Тувалу, Фіджі, Палау, Каролінські острови, Маршаллові острови, заморські території Франції – Нова Каледонія, Французька Полінезія, опіка США – Маріанські острови).

Антарктичний макрорайон:

Материк Антарктида (14,1 млн км²) має інтернаціональний статус освоєння і є нейтралізованою територією. Освоєнням континенту займаються високорозвинені (США, Бельгія, Франція, Великобританія, Австралія та ін.), або такі, що перебувають у відносній географічній близькості (Чилі, Аргентина, ПАР, Нова Зеландія), країни, а також держави з «північними» традиціями (Норвегія та ін.). У 1994 р. Великобританія передала Україні науково-дослідну станцію «Фарадей», яка носить тепер ім'я академіка В.І. Вернадського.

Всесвітня туристична організація ЮНВТО виділяє п'ять, інших туристичних регіонів. Класифікація ЮНВТО виглядає наступним чином:

- *Європейський* – це країни Західної, Північної, Південної, Центральної та Східної Європи, включаючи всі колишні республіки СРСР, а також держави Східного Середземномор'я (Ізраїль, Кіпр, Туреччина);

- *Американський* – країни Північної, Південної, Центральної Америки, острівні держави та території Карибського басейну;
- *Азіатсько-Тихоокеанський* – країни Східної, Південно-Східної Азії, Австралія та Океанія;
- *Африканський* – країни Африки (крім Єгипту та Лівії);
- *Близькосхідний* – країни Західної та Південно-Західної Азії, Єгипет і Лівія.

Ці регіони виділені ЮНВТО за такими характеристиками: географічне розташування; наявність та особливості туристичних ресурсів; політична ситуація та рівень економічного розвитку країн і життя населення; стан туристичної інфраструктури; місце туризму в економіці та культурі, державній політиці країн; розвиток його певних видів; спрямування туристичних потоків; їх кількість і кількість грошових надходжень від туризму; динаміка його розвитку.

Взагалі, туристсько-рекреаційні райони неоднорідні й відрізняються такими основними ознаками: час виникнення, історичні особливості формування; природні, історико-культурні, соціально-економічні й демографічні передумови формування; рівень розвитку туристської інфраструктури; туристська спеціалізація. На підставі цих ознак і може бути побудована класифікація туристських районів.

За часом виникнення туристські райони можна класифікувати в такий спосіб:

1. Райони давнього туристського освоєння (до XIX ст.).
2. Райони нового туристського освоєння (XIX – початок XX ст.).
3. Райони новітнього туристського освоєння (друга половина XX ст.).
4. Райони туристського освоєння останнього років.

За передумовами формування (видами атрактивності) можна виявити такі типи районів:

1. Природно-атрактивні.
2. Етнографічно-атрактивні.
3. Історико-культурно-атрактивні.
4. Економічно-атрактивні.
5. Комплексно-атрактивні.

Серед природно-атрактивних районів особливо мають бути виділені природно-оздоровчі (курортні, лікувальні).

За рівнем розвитку туристської інфраструктури можуть бути відзначені райони з:

- а) високорозвиненою інфраструктурою;
- б) середньорозвиненою інфраструктурою;
- в) низькорозвиненою інфраструктурою.

Нарешті, виходячи із запропонованої вище функціональної типології туризму, можна виявити типи районів за їхньою туристською спеціалізацією:

- А. Райони пізнавального або екскурсійного туризму.
- Б. Райони рекреаційного або оздоровчого туризму.
- В. Райони наукового туризму.
- Г. Райони фестивального туризму (з його підрозділами).
- Д. Райони релігійного туризму.
- Е. Райони ностальгічного туризму.
- Ж. Райони ділового туризму.
- З. Райони сільського туризму.

Ця класифікація має потребу в декількох примітках:

1. Є багато змішаних типів туристської спеціалізації (пізнавально-рекреаційний, пізнавально-фестивальний тощо).

2. На відміну від інших туристських районів, райони наукового й фестивального туризму звичайно не є постійними. Перебування в них туристів має скоріше епізодичний характер.

3. Райони ностальгічного туризму пов'язані з певною політичною кон'юнктурою й тому нерідко є тимчасовим явищем.

4. Великою мірою кон'юнктурні райони ділового туризму, особливо освоювані торговцями в ході шоп-турів.

Усі туристські регіони розділяються на райони широкої й вузької спеціалізації.

Туристські регіони широкої спеціалізації. У туристській галузі увага організаторів і посередників туристських заходів сконцентрована в основному на організації відпочинку в сезон відпусток. Туристські регіони широкої спеціалізації важливі також для ділового туризму. До таких туристських місць належать освітні, промислово-адміністративні й транспортні центри. Освітні центри – це місця, пристосовані для проведення

конгресів, а також установи дослідницького й освітнього характеру.

Промислово-адміністративні центри також належать до туристської пропозиції широкої спеціалізації. Вони підрозділяються на промислові, або комерційні, і політичні центри. Промисловими центрами вважаються місця, куди їдуть, щоб скласти комерційні договори й товарні угоди. Політичні центри – це місця, де розташовуються адміністративно-політичні структури або проводяться заходи політичного характеру. У центрах транспортного повідомлення подорожуючі користуються туристськими послугами з технічних причин.

Туристські регіони вузької спеціалізації. Туристські регіони вузької спеціалізації відрізняються від регіонів широкої спеціалізації тим, що основна причина їхнього відвідування – бажання досліджувати ці місця. Туристські місця вузької спеціалізації підрозділяються на місця відпочинку й місця, що мають туристські визначні пам'ятки.

Місця відпочинку. Це назва збірна. Вона вживається для позначення всіх місць, які використовуються для відпочинку. У цій групі можна зустріти курорти, місця для проведення відпустки й місця, розташовані поблизу місця проживання що використовуються для нетривалого відпочинку.

Курорти. Ця назва стала міжнародною, але її призначення не завжди однакове. Так, наприклад, у Швейцарії курортом звичайно називається будь-яке місце відпочинку, у той час як у Німеччині воно має відповідати встановленим законом вимогам. Загальноприйняті визначення припускають, що курорти повинні мати як мінімум три показники: природні лікувальні фактори; відповідні будівлі; певний лікувальний характер.

Курортні будівлі – це будинки, споруди, у яких проводиться лікування. Будинки й споруди мають відповідати нормам гігієни, мати бездоганний вигляд й експлуатуватися навченим персоналом. Важливо, щоб у таких місцях була спокійна обстановка і щоб їх оточував приємний, екологічно чистий ландшафт.

Місця для відпочинку під час відпустки. Виходячи з мотивації подорожуючих, місцем відпочинку може називатися будь-яке місце, де можна зупинитися на п'ять або більше днів

(мінімально чотири ночівлі), щоб відпочити. Вони служать для відновлення й збереження фізичних і психічних сил людини. Від курортів вони відрізняються тим, що на їхній території немає загальновизнаних природних лікувальних факторів, які можуть бути використані в терапії.

Прилеглі місця для відпочинку. Як говорить сама назва, такі місця розташовані поблизу від місць проживання людини. Часто люди відправляються в такі місця на кілька годин або на вихідні, щоб одержати розвантаження. Той самий регіон, одне й те ж місце відпочинку можуть по-різному розглядатися туристами: все залежить від того, звідки вони прибули й скільки хочуть провести тут часу.

Місця з туристськими визначними пам'ятками. До цієї групи туристських місць вузької спеціальності належать історичні, релігійні (паломницькі) місця й розважальні центри. Всі вони залучають туристів, для яких на першому місці не фізичний або духовний відпочинок, а бажання познайомитися із чим-небудь новим.

При виділенні туристських місць, залежно від мотивації подорожуючих, усе залежить тільки від них самих, а не від особливих ознак місць. Одне й те ж туристське місце не можна віднести до певного типу. Якщо його розглядати з позиції різних людей, то воно може належати до різних типів туристських регіонів.

Таким чином, туристські регіони розрізняються за такою ознакою мотивації туристів, як користування туристськими послугами. Якщо відвідування певного місця є засобом досягнення мети, тоді говорять про туристський регіон широкої спеціалізації; якщо ж відвідування стає самоціллю, то відвідуване місце називається туристським регіоном вузької спеціалізації.

СТАНДАРТИ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ*

Світовий рекреаційний ринок багато в чому базується на існуванні фіксованих образів «місце-функція». Тобто існують строго певні напрямки рекреаційної діяльності людей, які зв'язані зі строго певними місцями на земній кулі. Наприклад, літній відпочинок для західного європейця – це Греція або Іспанія, екзотичний Схід – це королівство Марокко або Таїланд тощо. Наявність такого роду фіксованих образів, які склалися протягом тривалого часу, винятково важлива для виявлення й регуляції напрямків рекреаційних потоків й оцінки можливості включення нового регіону в ці потоки.

Потрібно розуміти, що в кожній соціо-культурній системі існують свої фіксовані образи щорічного й квартального відпочинку й немає ніякої необхідності копіювати й орієнтуватися тільки на західні стандарти. Найпопулярнішими видами щорічного й квартального відпочинку туристів західної СКС є наступні переміщення з метою рекреації:

- поїздки у великі міста (такі як Лондон, Париж, Нью-Йорк) з метою здійснення покупок і відвідування, культурно-історичних об'єктів, які володіють світовою популярністю, виставок, театрів і розважальних шоу, а також ресторанів, казино тощо;
- відвідування невеликих міст, які пережили свою славу й розквіт;
- відвідування мініатюрних держав;
- «торговельний» туризм;
- поїздки до теплого моря;
- тематичні рекреаційні парки в США («Мир Діснея» у штаті Флорида, «Диснейленд» у штаті Каліфорнія) і великі розважальні центри (Атлантик-Сіті, Лас-Вегас), а також за межами цієї країни;
- поїздки до унікальних природно-географічних об'єктів;
- екскурсії в екзотичні місця із розкішною природою;
- подорожі в екзотичні географічні регіони з екстремальними природними умовами;

* складено за Д.В. Николаєнко

- відвідування унікальних історичних і культурних об'єктів інших соціо-культурних систем;
- «винні»/»кулінарні» тури: відвідування відомих виноробних регіонів, знайомство з місцевими винами й кухнею;
- сафари в Африці;
- відпочинок і відновлення здоров'я на курортах зі світовим ім'ям;
- круїзи й туристичні потяги.

Можна бачити, що рекреація квартального й річного циклів не зводиться тільки до відпочинку біля теплого моря. Існує чимала кількість альтернатив, значна частина яких може бути реалізована в будь-який час року.

Відвідування великих міст. Візити у великі міста залучають мільйони західних туристів. Цей факт цікавий з того погляду, що рекреація, виявляється, далеко не завжди втеча від стресів міського життя: з рідного, великого або маленького, міста з досить стресовими умовами, західні туристи спрямовуються в ще більш великі міста, щоб потрапити в ще більш стресові умови. Однак така поведінка дуже стійка, і, ймовірно, зміст її полягає в збільшенні різноманітності, тимчасовій зміні основного місця проживання на нове місце й пов'язаної із цим зміни видів діяльності й вражень.

Характерною й, не виключено, найпривабливішою рисою відвідування великих міст є те, що велике місто надає масу можливостей для проведення часу. З'являється реальний вибір видів діяльності, і навіть якщо цей вибір носить самий стандартний характер, він не виявляє занадто твердого тиску на туриста: немає тієї твердої зумовленості, як у випадку відпочинку на березі теплого моря, удалечині від великих населених пунктів.

Відвідування невеликих міст, які пережили свою славу й розквіт. Невичерпний західний туристичний напрямок пов'язаний з поїздками невеликими історичними населеними пунктами. Це, як правило, міста, що пройшли пік своєї слави. Такого роду туристичні поїздки для західних туристів асоціюються як із власним хоумлендом у Західній Європі, так і з територіями інших СКС.

До цього ж типу туристичних поїздок можна віднести й відвідування палацово-паркових комплексів. Класичний приклад

їх – Версаль, найбільший архітектурний шедевр, всесвітньо відомий і самий популярний туристичний об'єкт Франції. Відвідування Версаля – обов'язковий пункт у програмі перебування всіх іноземних туристів у Парижу.

Відвідування мініатюрних держав. Не менш популярним серед західних туристів є відвідування мініатюрних держав (Монако, Ватикан, Сан-Маріно, Андорра, Люксембург, Ліхтенштейн). Вони займають мізерну площу, але, як правило, мають багату й непросту історію. Особливо цікаво те, що, незважаючи на самі незначні розміри, вони тривалий час зберігають свою державність.

Для всіх невеликих держав доходи від туризму відіграють дуже важливу роль. Ці країни виявляють собою рідкий приклад того, як іноземний туризм дійсно формує значиму частину валового національного продукту. Завдяки ігорному бізнесу це особливо стосується Монако.

«Торговельний» туризм. Особливий напрямок західного туризму пов'язаний з торговельними поїздками. Найчастіше це короткочасні, одно-дводенні візити у великі торгові центри. Так, досить популярне відвідування Мюнхена, особливо в дні проведення там міжнародних і національних ярмарок і «пивних фестивалів», до яких звичайно пристосовуються масові розпродажі в магазинах і торговельних комплексах міста. Аналогічного роду екскурсії часто бувають прив'язані до прикордонних населених пунктів. Прикордонні міста Нідерландів усе більше спеціалізуються на торгівлі продуктами харчування й повсякденними товарами для німецьких туристів. Основна торговельна активність тут припадає на суботу-неділю.

Жителі практично всіх штатів США в грудні спрямовуються в Нью-Йорк, щоб запастися різдвяними й новорічними подарунками для друзів і близьких на гігантських розпродажах гігантського міста (благо дешевина авіатранспорту виправдовує всі тяготи цих трохи дивних, на перший погляд, подорожей).

Інший варіант торговельних турів – це відвідування далеких країн і територій. Класичний приклад таких поїздок дає Сянган (Гонконг) – китайське місто-держава, величезний магазин-банк. Туристи звичайно не зневажають відвідуванням так званого Маєтку Кайзера, де розмістилася одна із самих більших в Азії

ювелірних фабрик, а також ринку Стенлі (Stanley Market), де можна знайти абсолютно все, що виробляється в Південно-Східній Азії. Багатоповерхові сучасні торговельні комплекси, з'єднані один з одним скляними переходами (щоб потрапити в сусідній, не потрібно навіть виходити на вулицю), і нічні вуличні ринки Сянгану є обов'язковою складовою таких турів.

Поїздки до теплого моря. Великий і стійкий потік західних туристів пов'язаний з відпочинком на березі теплих морів. Як правило, цей вид відпочинку припадає на літні місяці – червень, липень і серпень. Для західних європейців найпривабливіші курорти середземноморського узбережжя Греції, Італії, Іспанії й атлантичного узбережжя Португалії, а також острова Атлантичного й Індійського океанів. Залежно від моди, деякі з них можуть мати перевагу перед іншими, однак у цілому орієнтація саме на ці регіони дуже стійка.

Для жителів Північної Америки (США й Канади) відпочинок у теплого моря асоціюється із Флоридою, Мексикою, островами Карибського басейну й Тихого океану. Істотна відмінність поведінки північноамериканських туристів полягає в тому, що в їхньому річному рекреаційному циклі немає настільки яскраво вираженого піка поїздок до теплих морів саме в літню пору. У ці місяці погодні умови в традиційних місцях їх приморського відпочинку занадто жаркі й вологі, що створюють реальний дискомфорт. Особливо популярні поїздки на острови Карибського басейну в зимовий час, на різдвяні й новорічні канікули. В основному це стосується туристів з північно-східних штатів США й Канади, які насолоджуються чудовим контрастом сніжної холодної зими рідних місць і м'якої теплої зими Карибського басейну.

На західному ринку літнього приморського відпочинку має місце тверда боротьба між різними регіонами й безпосередніми виробниками рекреаційних послуг. Список традиційних центрів приморського відпочинку дуже обмежений і не дуже росте. Рядовому західному туристові навряд прийде в голову ризикувати своєю літньою відпусткою і їхати в нове, незнайоме місце: вибір падає тільки на добре відомі місця. Фактично ринок літнього приморського відпочинку досить стабільний і давно поділений.

У цьому зв'язку важливо враховувати, що включення в нього нових територій – найвищою мірою складна справа, що припускає довгочасні масштабні інвестиції, у тому числі й у наполегливу пропаганду (рекламу) нових центрів.

Тематичні парки в США, а також за їхніми межами. Гігантський і вкрай цікавий напрямок туристичних поїздок у США пов'язаний з тематичними парками. Більшість парків розташована у внутрішніх буферних зонах західної СКС у Північній Америці – Каліфорнії й Флориді. Щорічно через них проходять десятки мільйонів туристів. Нідє більш у світі немає аналогів подібного роду рекреації. Вона фактично має місце тільки в США, а вже із цієї країни в окремих випадках поширюється на деякі інші регіони миру.

«Світ Уолта Діснея», дійсно, є найбільшим, найзнаменітшим, найпопулярнішим парком розваг у світі. Він ділиться на кілька тематичних парків, які будувалися в різний час і кожний з яких цікавий по-своєму.

Центр космічних досліджень імені Джона Ф. Кеннеді розташований на мисі Канаверал, в 70 км до сходу від Орlando і є найбільшим у Північній Америці з міжпланетних досліджень. У Центрі Кеннеді туристи відвідують гігантський ангар, у якому збираються американські космічні кораблі, а також центр підготовки американських астронавтів, космічний музей і Меморіал, споруджений на честь загиблих астронавтів.

«Морський Світ» – величезний, ультрасучасний морський зоопарк із акулами, білими китами, морськими левами й черепахами, виставами дельфінів і косаток, безліччю інших унікальних видовищ, подивитися які щорічно приїжджають 3 млн туристів. В «Морському Світі» можна також розважитися на водних атракціонах, покататися на водних лижах або просто відпочити в одного з басейнів зі штучними хвилями.

За аналогією із США, тематичні парки в останні десятиліття створюються й у деяких інших країнах. Вони не обов'язково у всьому повторюють американський стандарт: щоб вижити й залучити іноземних туристів, такі парки повинні враховувати місцеву специфіку. Міккі-Маус гарний тільки в «Диснейленді», і лише там за задоволення спілкування з ним туристи готові викладати чималі гроші. В інших місцях окрім Міккі-Мауса є

багато інших національних героїв.

Астерікс (Le Parc Astérix) – це великий тематичний парк атракціонів під Парижем. На час його будівництва, у французів вже був Діснейленд. Проте їм захотілося мати не американський, а власний центр розваг. Так і з'явився особливий автентичний французький парк розваг.

Астерікс і Обелікс – два герої французьких коміксів, мультфільмів та кінокартин. Два друга, два галли успішно опираються військам Римської Імперії, та й до того ж із ними постійно трапляються курйозні ситуації. Ця парочка і все їхнє галльське село чудово підійшло на роль теми для парку розваг не лише національного, а й міжнародного масштабу.

Перший у світі «Леголенд» був збудований у 1968 році, на батьківщині конструктора LEGO, у Данії, у самому центрі півострова Ютландія, у маленькому містечку під назвою Біллунн. На сьогодні це найбільший Леголенд у світі, що складається загалом із понад 46 мільйонів кубиків LEGO різних розмірів. За площею парк займає близько 100 тис. квадратних метрів.

PortAventura World розташований на узбережжі Коста-Дорада, в містечку Салоу і є одним з найвідвідуваніших розважальних пам'яток в Іспанії. Завдяки винятковому розташуванню комплексу пляжний відпочинок можна поєднати з шопінгом, розвагами, заняттями спортом і відвідуванням ресторанів, в яких пропонуються смачні страви середземноморської кухні. «Порт Авентура» розділений на шість тематичних зон, кожна з яких представляє одну з історичних цивілізацій, достовірно відтворюючи характерні кожній культурі риси. Все це сприяє повному зануренню в інші «світи». З 1995 по 2010 рік в парку було 5 зон, в 2011 році відкрилася «Сезам Авентура» (дитяча зона).

Ніша тематичних рекреаційних парків за межами США не дуже велика й досить уразлива. Вона звичайно існує як доповнення до інших рекреаційних об'єктів. Так, комбінація традиційного африканського сафарі з тематичним парком Сан Сіті в ПАР робить ці два напрямки туристичного бізнесу країни більш стійкими на світовому рекреаційному ринку й залучає більше число додаткових західних туристів саме за рахунок такої комбінації.

Поїздки до унікальних природно-географічних об'єктів.

Важливий напрямок західного туризму пов'язаний з поїздками до унікальних природно-географічних об'єктів. Такого роду об'єктів задіяно в туристичному бізнесі не настільки вже й багато. Існують і фіксовані образи того, що є «реальним природним унікалом». Вибір об'єктів визначається не тільки й не стільки їхньою унікальністю, скільки наявністю системи туристичного обслуговування. Без неї навіть найчудовіший природний об'єкт – порожнє місце для західного туристичного бізнесу. До теперішнього часу освоєний певний набір унікумів, які успішно рекламуються: на різні лади. Включення нового природного об'єкта в існуючий ряд вимагає колосальних інвестицій, але в поповненні списку, схоже, немає реальної необхідності. Важливо, що унікальні природні об'єкти дуже розкидані по земній кулі. Характерно, що всі місця такого роду відрізняються високим ступенем доступності й налагодженою системою сервісу: якими б гарними не були навколишні ландшафти, сервіс повинен відповідати самим вимогливим західним стандартам.

Експерсії в екзотичні місця із розкішною природою.

Західні туристи, як правило, люди помірних широт. Природа помірних широт сприятлива для життя, але не вражає своєю екзотичністю. У підсумку відвідування місць із незвичними для західної людини формами рослинності й тваринного світу утворює стійкий напрямок рекреації. Рекреація – це, багато в чому, контраст. Західні туристи шукають такі контрасти в південних широтах. Для туристичного бізнесу надто важливо, щоб екзотика сполучалася з іншими формами рекреації.

Подорожі в екзотичні географічні регіони з екстремальними природними умовами. Протилежністю відвідувань «земного раю», з достатком екзотичної рослинності й незвичайних для західної людини тварин і птахів, є відвідування місць, які відрізняються екстремальними природними умовами. Щодо цього, чим більш екстремальні умови, тем привабливіше місце. Обов'язковим залишається лише одне – західний стандарт сервісу.

Відвідування унікальних історичних і культурних об'єктів інших соціо-культурних систем. Дуже великий і стійкий ринок щорічних західних туристичних поїздок – це

відвідування унікальних історичних і культурних об'єктів інших соціо-культурних систем. Залежно від моди, найпопулярнішими можуть бути китайська, індійська або інші соціо-культурні системи. В останні роки особливо привабливою для західних туристів стала китайська СКС. Китай періодично закривається від світу, і тому в часи «відкритих дверей», як правило, спостерігається справжній туристичний бум.

«Винні» тури. Особлива, стійка й дуже велика ніша західного туристичного бізнесу пов'язана з винними турами. Історія винних турів іде коріннями в другу половину XIX ст. У Західній Європі вони вперше з'явилися у Франції, а потім поширилися й на деякі інші країни, зокрема Німеччину й Італію. Звичайні клієнти для такого роду туристичних поїздок – люди середнього й старшого віку, серед відвідувачів чимало жінок. Винні тури займають важливу нішу «ледачої» рекреації, орієнтованої на людей, не схильних до стресових перевантажень у великих містах типу Лондона й Нью-Йорка або неймовірним пригодам на африканському сафарі.

Винні тури як складова західного туристичного бізнесу – це не тільки походи на винні заводи з метою дегустації виробленої там продукції. Це знайомство з місцями самої багатой й своєрідної історії, із прекрасними природними умовами й оригінальними кулінарними традиціями, високою якістю туристичного обслуговування. Вино – лише привід для таких поїздок і ніяк не самоціль. Саме тому винні тури існують уже дуже довгий час і анітрошки не втрачають у своїй популярності.

Сафарі. Інший стійкий напрямок туристичного бізнесу – африканське сафарі. Традиції африканського сафарі для західних туристів сходять до другої половини XIX ст., до колоніальних захоплень Африки західними державами. Найпопулярніші щодо цього два регіони: Східна Африка (зокрема, Кенія й Танзанія) і Південна Африка (ПАР). Існують устояні стандарти, що розглядають сафарі як значимий і досить престижний вид відпочинку річного циклу. Цей вид носить, безсумнівно, елітарний характер і орієнтований не на «середнього» туриста.

Своєю популярністю сафарі багато в чому зобов'язані західному телебаченню, що транслює програми, присвячені дикій природі Африки. Завдяки різниці курсів валют, рядовий західний

турист із середніми доходами почуває себе в Африці багатієм. Імовірно, це досить важлива причина стійкості даного виду туризму. Особливістю сприйняття західних туристів, що відправляються на африканське сафарі, є безумовна романтизація природи й ідеалізація «примітивності» чорного населення Африки. Наслідком такого стереотипу часто стає розчарування. Але африканське сафарі – це престижно, це працює на зміцнення власного соціального статусу західного туриста й тому повинне повністю відповідати фіксованим образам цього виду відпочинку, що склалися.

У реальності, сафарі – досить важке заняття, яке з теплою згадується лише по закінченню значного часу, коли в пам'яті залишаються тільки сцени «дикого африканського життя», досить екзотичні, у без численних деталей, зовсім не звичних для більшості людей. Справжнє африканське сафарі дуже утомливе, вимагає гарного тренування, спеціальної підготовки (у вигляді серйозної вакцинації від холери, жовтої лихоманки, малярії) і встаткування (у тому числі зброї). Найчастіше західним туристам пропонується не самий романтичний, але в той же час і не настільки стомлюючий і небезпечний варіант: коротка (усього один – три дні) подорож на комфортабельному автобусі. У ПАР багато національних парків, цікавих по-різному й у різну пору року, де в природних умовах живуть різні тварини. Залежно від сезону, на який доводиться туристичний візит, і вибирається самий оптимальний варіант.

Характерно, що сафарі – це не тільки дикі тварини, але й додаткові розваги у вигляді знайомства з культурою й історією Африки, а також особливий вид торговельного туризму; дерев'яні маски й прикраси, плетені кошики й глиняний посуд, рукодільні тканини, навіть списа й щити – усе це незмінно присутнє в багажі західних туристів, що вертаються з Африки.

Світові курорти. Історія курортів, особливо заснованих на терапевтичних властивостях води, нараховує сторіччя, і підтвердження тому – Романські лазні в Англії, вік яких оцінюється в більш ніж 2 000 років.

Курорти Віші й Баден-Бадена дорогі навіть для досить забезпеченого західного рекреанта (тижневий курс у Віші коштує кілька тисяч доларів США), тому в останні десятиліття в

Західній Європі й Північній Америці активно розвивається альтернативна мережа невеликих курортів, що розташовуються, як правило, у досить ізольованих і вилучених від великих міст гірських і лісових районах.

Круїзи й туристичні потяги. Чимале число західних туристів вибирає в якості щорічного відпочинку круїзи й подорожі на туристичних потягах. Круїзи також досить популярні серед молодих північних американців як весільні подорожі. Туристичні потяги - розвага елітарна (через їхню ціну), тому основні клієнти тут – люди середнього й старшого віку.

Круїзи можна розділити на річкові, морські й океанські, із двома видами маршрутів: «порт А – порт Б» або «порт – об'єкт – порт». Як правило, круїзи цікаві не стільки самі по собі, скільки в комбінації з іншими формами рекреації. Так, круїз Рейном – найчастіше річковий винний тур із зупинками в невеликих німецьких городках з давніми традиціями виноробства. Круїз Нилом – поїздка з Каїра для огляду унікальних пам'яток історії й культури Прадавнього Єгипту – пірамід і сфінксів. Круїзи Середземним морем обов'язково припускають заходи у великі порти й огляд культурно-історичних визначних пам'яток; це ще й форма торговельного туризму.

Океанські круїзи – це нерідко подорожі до екзотичних тропічних островів із двох-триденним відпочинком на пляжах під час зупинок. Круїзи в антарктичних водах, що з'явилися в останні роки – яскравий приклад подорожей у район із самими екстремальними природними умовами.

Не можна не згадати, що крім подорожей на величезних круїзних судах, які вміщують тисячі відпочиваючих, досить популярні й міні-круїзи на приватних яхтах – власних або орендованих на кілька днів або тижнів.

Подорожі на туристичних потягах – досить дороге задоволення через фіксовані образи подібних поїздок. Як правило, такий потяг являє собою «готель на колесах» найвищого класу. Купе для пасажирів складається з декількох відсіків – «гостинного», спального й гігієнічного. Обов'язковим є вишукано прибраний вагон-ресторан, де часто працюють кращі місцеві кухарі. Так зложилося, що цей вид відпочинку розвинений в основному в колишніх колоніях Великобританії –

Індії, на півдні Африки.

Поїздки на турпотягах звичайно короткочасні – від одного до трьох днів – і є складовою частиною інших, більш довгих турів. Так, при відвідуванні Південної Африки західні туристи часто користуються послугами «Синього» турпотягу (Blue Train), що регулярно курсує між Преторією й Кейптауном: подорож займає рівно добу; маршрут його проходить через наймальовничіші місця ПАР.

Останні описані види рекреації – круїзи й турпотяги, а також відпочинок на відомих курортах – важлива складова ніші західного туристичного бізнесу. Їхня стійка популярність базується на тому, що пропоновані рекреаційні послуги максимально відповідають фіксованим образам зазначених видів відпочинку, що склалися в масовій свідомості, а також очікуванням і вимогам безпосередніх споживачів цих послуг.

ГЕОГРАФІЯ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ

Туристські потоки, що представляють собою реалізований туристичний попит в натуральному вираженні, характеризуються великою різноманітністю. Ділові поїздки робляться поряд з етнічними, а рекреаційні тури сусідять з паломницьким рухом. Кожен вид туризму формує свої потоки, які мають цілком конкретні, напрямки і розрізняються просторовим розподілом.

Географія туризму з метою відпочинку і розваг

Туристські потоки з метою відпочинку і розваг є найбільш масовими і визначають географічну структуру міжнародного туризму в цілому. Вони зароджуються в країнах Європи, Північної Америки, Азіатсько-Тихоокеанського регіону і одночасно тяжіють до них.

Важлива особливість туризму з метою відпочинку і розваг полягає в тому, що внутрішньорегіональні поїздки, головним чином в сусідні країни, переважають над міжрегіональними. В Європі на внутрішньорегіональні туристські потоки доводиться до 90% всіх від'їздів, в Америці і Азіатсько-Тихоокеанському регіоні до 75%. Лише в Південній Азії в сфері виїзного туризму домінують міжрегіональні поїздки.

За даними ЮНВТО, на початку третього тисячоліття співвідношення внутрішньо- та міжрегіональних туристичних потоків в світі дещо змінилося. Туристський обмін між регіонами розвивається інтенсивніше, ніж усередині регіонів. Прогнозуються відносно високі темпи приросту числа туристських від'їздів з Азіатсько-Тихоокеанського регіону в Європу і Америку, які багато в чому визначають загальну картину. В результаті, частка міжрегіональних туристських поїздок зросла у 2019 р. до 24%. (звісно, пандемія коронавірусу внесла значні корективи у міжнародні подорожі).

Крім домінуючої ролі внутрішньорегіональних обмінів, слід виділити ще дві особливості міжнародного туризму з метою відпочинку і розваг. Одна з них полягає в меридіональній спрямованості туристичних потоків. Туристи з північних країн воліють відпочивати на березі теплого моря.

Американці і канадці є основними відвідувачами курортів країн Карибського регіону. В Європі купальні-пляжний туризм

концентрується в Середземномор'ї. Тут проводять відпустку норвежці, датчани, фіни, шведи, ірландці.

Останнім часом відзначається розширення зустрічних туристичних потоків з півдня на північ, принаймні у Європі. Привабливість Північної Європи як туристичного напрямку багато в чому пояснюється репутації, що закріпилася за ними, – безпечних країн з екологічним природним середовищем.

Нарешті, розвивається обмін туристами між колишніми метрополіями та їх колоніями при явному домінуванні перших. Відсутність мовного бар'єру і зміцнення традиційних зв'язків, перш за все в економічній і культурній сферах, є важливими передумовами розширення туристських відносин між ними. Екзотика, що зачаровує красою природи, своєрідність і неповторність місцевої культури – ось що приваблює в настільки віддалені райони європейців.

Найбільший ринок туризму з метою відпочинку і розваг склався в Європі. Особливо виділяються два її субрегіони - Західний і Південний. На них припадає понад 60% всіх туристських прибуттів в регіоні. Тут формуються головні європейські потоки туристів, і сюди ж вони прямують. За даними ЮНВТО, частка внутрішньорегіональних поїздок у в'їзному туристському потоці в Європу трохи нижче, ніж у виїзному. Величини цих часток не збігаються і в інших туристських регіонах.

Внутрішньорегіональний характер туризму в Європі виражений яскравіше, ніж в інших регіонах світу. Велика кількість держав на відносно малій за площею території, між якими існують тісні економічні, культурні та етнічні зв'язки, чудова мережа наземних транспортних комунікацій, спрощення туристських формальностей при великій різноманітності природних рекреаційних ресурсів і культурно-історичних пам'яток і розвиненою туристською інфраструктурою – все це сприяє інтенсивному внутрішньоевропейському туристському обміну. На його частку припадає 4/5 всіх прибуттів в Європу.

Міжрегіональний туристичний обмін розвинений слабкіше. Важливу роль в ньому грає Америка, особливо США. Вони є єдиною неєвропейською країною, що входить в першу десятку за кількістю прибуттів в Європу.

Найвідвідуваніша туристська країна Європи і світу – Франція. Вона приймає кожного п'ятого відпочиваючого на старому континенті, в основному з країн ЄС. Найінтенсивніший туристичний обмін існує з Німеччиною, Великобританією і країнами Бенілюксу. Крім Франції, головними приймаючими країнами Європи є Іспанія і Італія.

Географія виїзного туризму в Європі подібна до просторової картини в'їзного туризму з тією лише різницею, що в міжрегіональному обміні знижується частка Америки і зростає частка периферійних регіонів – Африки, Близького Сходу і Південної Азії.

Найбільший ринок виїзного туризму не тільки в Європі, але і в світі, склався в Німеччині.

В Азіатсько-Тихоокеанському регіоні туристські прибуття зосереджені переважно в одному субрегіоні. Однак рівень їх концентрації нижче. Вони більш рівномірно розподіляються територією Східної, Південно-Східної Азії і Океанії.

Основні туристські потоки направляються в Східну Азію. Більше половини всіх прибуттів доводиться на цей субрегіон. Другий за значимістю субрегіон - Південно-Східна Азія та Південна Азія. Разом вони реєструють 90% туристських прибуттів. Австралазія і Океанія мають незначну ринкову частку.

Просторова структура туристських прибуттів в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні в значній мірі залежить від стану ринку міжнародного туризму в Китаї. На його частку припадає третина всіх прибуттів в регіон, а включаючи території Сянган (Гонконг) і Тайвань – понад 50%.

Крім Китаю, популярними туристичними напрямками в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні є нові індустріальні країни (території) Азії: Сянган (Гонконг), Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Республіка Корея, Індонезія і Тайвань. Економічний ривок, здійснений ними останнім часом, призвів до різкого збільшення ділових поїздок в регіон. Саме діловий туризм дав поштовх розвитку готельної справи, індустрії розваг.

Американський регіон, який займає третє місце за прибуттям після Європи та Азіатсько-Тихоокеанського регіону, приваблює туристів з усього світу. В'їзний туристичний потік розподіляється між чотирма субрегіонами Північної Америки,

острівні держави і території Карибського басейну, Південна Америка і Центральна Америка. Сім з кожних десяти туристських прибуттів в Західну півкулю припадає на Північну Америку. Вона залишається лідером, незважаючи на повільне зниження її частки. Одночасно збільшується питома вага країн (територій) Карибського басейну, Центральної Америки і особливо Південної Америки.

Південна Америка швидко нарощує кількість туристських прибуттів. Вона володіє унікальними природними об'єктами і пам'ятками історії та культури, завдяки яким американський напрямок стає все більш популярним серед американських і європейських туристів.

В Америці, так само як і в Європі, переважна частина туристичних потоків зосереджена усередині регіону. Особливо інтенсивно обмін туристами здійснюється між трьома країнами Північної Америки: США, Канади і Мексики.

Пріоритетним напрямком міжрегіонального обміну протягом багатьох років залишається Європа. Туристські потоки з США прямують до Великобританії, Франції, Італії, Німеччини, Іспанії. Кожна четверта поїздка американців за кордон припадає на європейські країни, однак частка Старого Світу в їх відбуття неухильно скорочується.

Серед інших напрямків туристичних потоків, що формуються в США, виділяється Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Він користується популярністю у американців, так само як і у європейців. Але розподіл туристських прибуттів з Америки країнами (територіями) регіону дещо інший. Найчастіше американські туристи відвідують Китай, включаючи Сянган (Гонконг), Японію, а також Республіку Корею і Сінгапур. Східна Азія приваблює більше американців, ніж Південно-Східна.

Географія ділового туризму

Географія бізнес-поїздок. Щорічно в світі реєструється кілька сотен мільйонів бізнес-поїздок. Їх територіальний розподіл характеризується крайньою нерівномірністю. Велика частина туристичних потоків зі службовими цілями прямує до Європи. У структурі ділових поїздок на європейському континенті переважають відрядження бізнесменів, конгресні тури, поїздки на виставки та ярмарки, інсентив-тури для службовців фірм.

Займаючи перше місце в світі за кількістю прибуттів і витрат на діловий туризм, Європа поступово втрачає лідируючі позиції на цьому сегменті туристського ринку. За темпами зростання ділового туризму вона відстає від інших регіонів світу, причому розрив між ними збільшується.

Основний «постачальник» ділових туристів в Європі – Німеччина. Щорічно понад 5 млн німців відправляються у відрядження, з них 3% виїжджають за кордон, 21% подорожують за кордон і всередині своєї країни, 76% роблять службові поїздки Німеччиною.

Середня тривалість службової поїздки в країни, розташовані на іншому континенті, складає 12–13 днів, всередині регіону – приблизно 5–6 днів, а своєю країною – переважно 3–4 дня.

Серед європейських держав, які приймають потоки ділових людей, виділяються Німеччина, Велика Британія, Франція, Нідерланди, Італія, Іспанія, Швеція, Швейцарія. Особливе місце займає Бельгія з головним містом Брюсселем, що є одночасно і столицею ЄС.

Стрімко розвивається бізнес-туризм на американському континенті. Кожна восьма поїздка в Новому Світі відбувається зі службовими цілями. Основні потоки ділових людей направляються в США, Канаду і Мексику, які лідирують на всіх сегментах туристичного ринку в Західній півкулі. Потік ділових туристів набирає силу в Латинській Америці.

В Африці і на Близькому Сході діловий туризм розвивається нерівномірно. Підйоми і спади в динаміці прибуттів залежать головним чином від політичної ситуації в регіоні.

Географія конгресно-виставкового туризму. Найбільш динамічний сегмент ринку ділових подорожей – конгресно-виставковий туризм. У світі зростає інтерес до симпозіумів, конференцій, нарад, семінарів, а також виставок і ярмарків. Бізнесмени та вчені беруть участь у форумах, щоб отримати останню інформацію, побачитися з колегами і обмінятися з ними думками, провести переговори, відволіктися від звичної обстановки і долучитися до культурної програми.

Найбільшими центрами конгресно-виставкової діяльності в Європі та Америці є Амстердам, Барселона, Брюссель, Вашингтон, Відень, Женева, Копенгаген, Лондон, Мадрид, а

також Париж і Страсбург. Щорічно державні та ділові особи з'їжджаються до Давосу (Швейцарія), де проходять форуми з актуальних питань розвитку світового господарства. Ці міста мають відповідну матеріально-технічну базу і мають у своєму розпорядженні широкі можливості для організації дозвілля іноземних гостей.

Конференції проходять в конгрес-центрах, готелях, театрах і концертних залах, університетах та інших навчальних закладах. В останні роки міжнародні заходи все частіше проводяться в будівлях, що мають історичне значення, в замках і нетрадиційних спорудах. Користуються популярністю конгреси на борту суден.

Географія інсентив-туризму. Поряд з поїздками на конгреси і виставки діловий туризм включає інсентив-тури. Початок використання поїздок у вигляді заохочення за успіхи в роботі покладено в 60-ті роки XX ст. в США. На відміну від інших видів туризму, які, не встигнувши оформитися, ставали надбанням багатьох країн в різних регіонах світу, інсентив досить довго «не покидав» Новий Світ. Лише в 1970-1980-е роки з розширенням потоку премійованих туристів з Америки на старий континент він охопив Європу, а потім був запозичений Азією.

Географія інсентив-туризму з тих пір практично не змінилася. США як і раніше є основним «постачальником» премійованих туристів. На їх частку припадає 60% груп, що прибувають до Європи за лінією інсентива. Збільшується тривалість інсентив-турів. Практика показує, що інсентив-тури є кращим стимулом до праці в порівнянні з будь-яким споживчим товаром. Вартість інсентив-турів варіюється від 500 до 1500 дол. і вище на людину, а тривалість - від трьох до семи днів. Маршрути заохочувальних поїздок пролягають переважно територією європейських країн: Франції, Іспанії, Швейцарії, Австрії, Кіпру, а так же США (Нью-Йорк, Флорида і західне узбережжя) і островах Карибського басейну.

Географія релігійного туризму.

Сьогодні, як і багато століть назад, релігійні переконання є одним з головних мотивів подорожей. Віруючі мандрують для поклоніння святинам в надії знайти душевний спокій, позбутися від тяжкої недуги, відчутти єднання з духовно близькими людьми. Вони вирушають в дорогу, щоб виконати накладену покуту,

віддати хвалу вищим силам за знайдену благодать або просто висловити подяку вірі, яка наповнює їх життя сенсом.

Для географічного вивчення широкої і досить строкатої картини паломництва використовується районування. У світі виділяються 11 макрорегіонів паломництва:

християнська Європа,

Північна Америка з домінуючим становищем християнства і численними іншими релігіями,

Латинська Америка з переважанням християнства і місцевими традиційними релігіями,

Північна Африка з переважанням ісламу,

Західна і Східна Африка, де панує іслам і існують окремі центри християнства і традиційних релігій,

Західна Азія з домінантою ісламу і анклавом християнства і іудаїзму,

Південна Азія, де набули поширення індуїзм і буддизм, а також є центри християнства, джайнізму, сикхізму і ісламу,

Південно-Східна Азія з переважанням буддизму, ісламу, християнства і анклавом індуїзму,

Східна Азія з пануючими буддизмом, конфуціанством, синтоїзмом і ділянками ісламу і християнства,

Центральна Азія з домінантою буддизму (в основному ламаїзму), Середня Азія з пануванням ісламу.

Кожен макрорегіон відомий перш за все світовими центрами паломництва. Вони приймають міжнародні потоки віруючих і нерідко поєднують релігійну спеціалізацію з функціями адміністративного, промислового, культурного і туристичного центрів.

Географія екскурсійного туризму релігійної тематики. Близько паломництву формуються потоки екскурсійного туризму релігійної тематики. Такі поїздки зазвичай не настільки тривалі, як мандри віруючих, розраховані на дітей і дорослих, організовуються в будь-який час року і не прив'язані до культових свят. Якщо для прочанина важливий духовний момент, то турист відправляється в подорож Святими місцями з культурно-пізнавальною метою. У деяких турах одночасно можуть брати участь як паломники, так і туристи.

Географія лікувально-оздоровчого туризму.

Подорожі з лікувальними цілями мають давню історію. Ще стародавні греки і римляни використовували цілющі джерела і місця зі сприятливим кліматом для того, щоб поправити своє здоров'я.

Лікувально-оздоровчий туризм має ряд відмінних рис. По-перше, перебування на курорті, незалежно від типу останнього і захворювання, повинно бути тривалим, не менше трьох тижнів. Тільки в цьому випадку досягається бажаний оздоровчий ефект. По-друге, лікування на курортах коштує дорого. Хоча останнім часом стали розроблятися порівняно дешеві тури, цей вид туризму розрахований в основному на заможних клієнтів, які все більше орієнтуються не на стандартний набір медичних послуг, а на індивідуальну програму лікування. Ще одна особливість полягає в тому, що на курорти їдуть люди старшої вікової групи, коли загострюються хронічні хвороби або слабшає організм не в силах справлятися з щоденними стресами на роботі і в побуті. Відповідно ці туристи роблять вибір між курортами, що спеціалізуються на лікуванні конкретного захворювання, і курортами змішаного типу, які надають загальнозміцнюючу дію на організм і сприяють відновленню сил.

Останнім часом ринок лікувально-оздоровчого туризму зазнає змін. Традиційні санаторні курорти перестають бути місцем лікування і відпочинку осіб похилого віку, становляться поліфункціональними оздоровчими центрами, розрахованими на широке коло споживачів.

Сучасні трансформації курортних центрів обумовлені двома обставинами. Перш за все зміною характеру попиту на лікувально-оздоровчі послуги. В моду входить здоровий спосіб життя, і в усьому світі зростає число людей, які намагаються підтримувати хорошу фізичну форму і потребують відновних антистресових програм. В основному це люди середнього віку, які віддають перевагу активному відпочинку і часто обмежені в часі. На думку багатьох експертів, споживачі типу будуть головними клієнтами санаторних курортів і гарантією процвітання лікувально-оздоровчого туризму в ХХІ ст.

Друга причина переорієнтації курортів полягає в тому, що традиційна їх підтримка, в тому числі фінансова, з боку

муніципалітетів і держави скорочується. Здравниці змушені диверсифікувати свій продукт, щоб вийти на нові сегменти споживчого ринку та залучити додаткових клієнтів.

Зберігаючи лікувальну функцію, курорти роблять більш різноманітною програму перебування пацієнтів, проводять культурні та спортивні заходи. Вони пропонують широкий вибір комплексів оздоровчих і відновлюючих послуг. Гнучкішою стає тривалість курсів лікування і оздоровлення.

У 2020 році ЮНВТО прогнозувало зростання міжнародного туризму від 3% до 4%, очікувалося, що великі спортивні події, включаючи Олімпійські ігри в Токію, і культурні події, такі як ЕКСПО-2020 в Дубаї, матимуть позитивний вплив на розвиток даного сектора. Але несподівано світ зіткнувся із пандемією корона вірусу COVID-19. З метою запобігання розповсюдження корона вірусу, в більшості держав світу був запроваджений карантин і обмеження на відвідування країн іноземцями.

Безумовно, пандемія коронавірусу – явище незвичайне: воно виходить за межі регулярних епідемій грипу та ОРВІ, які світ переживає щорічно. І, мабуть, це явище потребує спеціального вивчення, в тому числі в аспекті джерела походження цього феномену. Адже цей вірус має, вочевидь, цілу низку серйозних відмінностей (мутацій), які роблять його особливо небезпечним в аспекті поширення.

Спалах коронавірусної хвороби 2019 (COVID-19) почався в Ухані, сьомому за величиною місті в Китаї, населення якого перевищує 11 мільйонів людей. Вогнищем у Європейському Союзі стала Італія весною 2020 р. Попри пропозиції закрити кордони всередині Шенгенської зони, влада країни зволікала з цим рішенням. Невдовзі епідемія охопила Німеччину, Францію, Іспанію. Станом на 13 березня 2020 р. Європа стала центром пандемії, де реєструвалися сотні нових інфікованих.

Через карантинні обмеження міжнародні прибуття туристів за 6 місяців 2020 року зменшилися на 56% (відповідно до того ж періоду минулого року). У травні місяці міжнародні прибуття зменшилися на 98% на тлі заходів щодо стримування поширення пандемії COVID-19. Це становить на 300 мільйонів менше міжнародних туристів, що означає втрату 320 мільярдів доларів США надходжень від міжнародного туризму (доходи від

експорту).

Якщо дивитися за регіонами, то Азіатсько-Тихоокеанський був першим регіоном, який постраждав від впливу пандемії. Спостерігалось 60% зменшення кількості прибулих у січні-травні 2020 р. Європа зафіксувала друге найсильніше зниження – 58% менше прибулих, за ними йде Близький Схід (-51%), Америка та Африка (обидва -47%).

Дані IATA показують, що міжнародний пасажирський попит, який вимірюється в доходах пасажирських кілометрів (RPK) в травні скоротилися майже до 100% у річному обчисленні. Міжнародний попит знизився на 55% у січні-травні 2020 р. Світовий попит на пасажироперевезення впав швидше, ніж пропускна здатність, незважаючи на скасування рейсів та заземлення літаків. Місткість (у доступних місцях-кілометрах) у всьому світі в травні 2020 року, за оцінками, знизилася на 86% у порівнянні з попереднім роком за даними ІКАО.

Попит на внутрішні авіап перевезення показав ранні ознаки відновлення. За даними IATA, внутрішні RPK скоротилися у травні на 79% у порівнянні з попереднім роком, порівняно з 86% у квітні, з покращенням китайського ринку та ринку США. Дані ForwardKeys показують величезне 99% щорічне падіння міжнародних авіаквитків між 6 січня та 19 липня 2020 року для проїзду в будь-яку дистинацію та будь-який період року. Дані вказують на скасування бронювання авіаквитків, починаючи з березня 2020 р. Азіатсько-Тихоокеанський регіон зазнав найбільшого падіння (-105%). Бронювання з Америки та Європи (обидва -97%), дані, які зафіксували Африка та Близький Схід.

За даними STR, готельна індустрія продовжувала страждати від значних двозначних знижень у трьох показниках, а саме: дохід за доступне приміщення (RevPAR), середньодобова норма (ADR) та заповнюваність. Заповнюваність у травні досягла анти рекорду – мінімум 13% в Європі, 14% в Африці, 15% в Центральній та Південній Америці, 33% у Сполучених Штатах. Держав, і 36% як в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та і на Близькому Сході.

Як повідомляється у випуску ЮНВТО «Барометр світового туризму» за липень 2020 року, перспективні сценарії вказують на можливе зниження на 58%, 70% або до 78% міжнародних

прибуттів у 2020 році. В основному це залежить від стримування пандемії, тривалості подорожей та обмеження, поступового відновлення кордонів, хоча і невизначеність залишається достатньо високою.

Вирішення проблеми поширення коронавірусу уряди країн вбачають у масовій вакцинації населення. Світовий попит напевне переважатиме можливості виробляти вакцину протягом всього 2021 та 2022 років. Тому постас необхідність визначення тих груп населення, які можуть отримати вакцини першими.

Отже, пандемія коронавірусу COVID-19 – це найбільше випробування, з яким зіткнувся світ із часів Другої світової війни. З'явившись в Азії наприкінці минулого року, вірус поширився на кожен навіть на Антарктиду. Після спалаху коронавірусної інфекції прогнозовані показники на 2020 рік знижувалися кілька разів, що було спричинено високим рівнем невизначеності. Поточні сценарії вказують на падіння обсягу прибуттів міжнародних туристів до 58 – 78 % за рік, що залежить від швидкості поширення коронавірусної інфекції та тривалості дії обмежень і закриття кордонів. При цьому перспективи подальшого розвитку подій залишаються незрозумілими. Попереду світ усе ще чекають серйозні проблеми, починаючи з невизначеної тривалості періоду пандемії та завершуючи обмеженнями на пересування, і все це в контексті глобальної економічної рецесії. Країни в усьому світі впроваджують широкий ряд заходів для мінімізації наслідків пандемії COVID-19 і стимулювання відновлення туристичного сектора.

ПРОГРАМА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ІЗ КУРСУ «РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ»

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1–2

Рекреаційна географія як наука

Контрольні питання для самостійного опрацювання студентами

1. Розвиток рекреаційної географії як наукової дисципліни.
2. Передумови становлення й розвитку рекреації.
3. Об'єкт і суб'єкт рекреації.
4. Визначення предмета рекреаційної географії.
5. Місце рекреаційної географії в системі географічних наук.

Практичні завдання

1. Визначте зміни, що відбулися в рекреаційній географії після розпаду СРСР.

2. Намалюйте схему, в якій показано місце рекреаційної географії в системі географічних наук.

3. Проведіть оцінку рекреаційної інформації, доступної рядовому споживачу та необхідної для прийняття рішення про щорічний відпочинок. Розділіть усю знайдену вами інформацію на три умовні групи – (а) рекламні оголошення, (б) змістовна інформація – позитивні відомості, і (в) критичні/негативні матеріали. Проаналізуйте періодичні видання, рекламно-довідкові й спеціальні туристичні видання про Азово-Чорноморське узбережжя і Карпати й відповідайте на наступні питання:

А). Яка інформація – рекламна або змістовна, позитивна або негативна – переважає в масі публікацій.

Б). Якою мірою висвітлені в публікаціях ті або інші складові рекреаційної сфери – транспортні послуги, екскурсійне обслуговування, можливості розміщення в готелях/ приватному секторі, пункти громадського харчування, лікувально-оздоровчі послуги для відпочиваючих тощо.

В). Чи дає існуюча інформація можливість скласти певне враження про регіони, зрозуміти, які рекреаційні послуги

пропонують сьогодні ці регіони і який рівень цін на туристичний сервіс.

На підставі проведеного аналізу зробіть висновок про стан інформаційного ринку рекреаційних послуг регіону – які пробіли існують у масиві публікацій; наскільки наявна рекреаційна інформація доступна рядовому споживачеві; чи зможе споживач рекреаційних послуг на підставі реально циркулюючої інформації вибрати ці регіони як місце для відпочинку в майбутньому сезоні.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 3–4

Класифікація рекреаційної діяльності

Контрольні питання для самостійного опрацювання студентами

1. Класифікація рекреації. Цикли рекреації
2. Дайте характеристику видів рекреаційної діяльності, що виділяються за:
 - 2.1) мотивацією рекреації;
 - 2.2) за тривалістю перебування;
 - 2.3) за характером організації;
 - 2.4) за правовим статусом;
 - 2.5) за характером використання транспорту тощо.

Практичні завдання

1. Визначте соціальні чинники життєвого циклу рекреації.
2. На контурну карту України нанесіть райони курортно-пляжної та лікувально-курортної рекреації.
3. Визначте найпривабливіші, на вашу думку, рекреаційні місця України.
4. Проаналізуйте просторово-часову поведінку на Азовському узбережжі таких груп відпочиваючих, які прибули до Кирилівки або Бердянську з континентальних регіонів України:
 - 1-й варіант – родина середнього достатку із двома дітьми молодшого шкільного віку, яка зупинилася на приватній базі, квартирі в Кирилівці або Бердянську;

2-й варіант –група молодих людей скромного достатку (чотири особи 20–25 років, студенти й службовці), які зупинилися в кемпінгу недалеко від Кирилівки або Бердянська;

3-й варіант –подружня пара передпенсійного віку з високим рівнем доходів, яка відновлює здоров'я в дорогому готелі Кирилівки або Бердянська.

Додаткові умови: усі відпочиваючі вперше відвідують район Кирилівки або Бердянська; їхнє перебування в триває 7 діб; відпочинок припадає на першу половину серпня.

Складіть докладний можливий розклад одного «звичайного» дня зазначених груп відпочиваючих. При аналізі зверніть особливу увагу на такі аспекти можливостей організації дня різними групами відпочиваючих:

А) кількість часу, який відводиться безпосередньо на рекреаційну діяльність (прогулянки й екскурсії, відпочинок на пляжі, відвідування розважальних об'єктів тощо) і на самообслуговування (організація харчування, гігієнічні процедури);

Б) практичні побутові зручності/незручності перебування на відпочинку (організація догляду за дітьми, можливості прання особистих речей тощо);

В) потенційна розмаїтість занять розглянутих груп відпочиваючих, виходячи з реальних можливостей, обумовлених віком, рівнем достатку, соціальним статусом і, відповідно, вимогами до рівня рекреаційного сервісу, а також тривалістю їхнього перебування на відпочинку й погодно-кліматичними умовами під час відвідування ними Азовського узбережжя;

Г) з огляду на практичні можливості організації відпочинку на Азовському узбережжі, визначте, на які групи відпочиваючих найбільшою мірою орієнтована сформована система рекреаційних послуг і, відповідно, хто з рекреантів перебуває в кращому становищі.

Проаналізувавши реальні можливості різних груп рекреантів в організації свого відпочинку на азовському узбережжі, зробіть висновок про потенційну відтворюваність потоків відпочиваючих – іншими словами, спробуйте визначити, чи виникне в розглянутих групах відпочиваючих у наступному курортному

сезоні бажання знову відвідати район Кирилівки або Бердянська з рекреаційними цілями?

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 5–6

Картографічний метод дослідження в рекреаційній географії

Контрольні питання для самостійного опрацювання студентами

1. Картографічний метод дослідження в рекреаційній географії. Значення карт.
2. Елементи карти, властивості карт.
3. Критерії класифікації карт.
4. Картографічні проекції.
5. Використання карт.
6. Картоїди, їхні особливості та переваги.
7. Особливості «уявних» карт.

Практичні завдання

1. Знайдіть та замалюйте карти, виконані в різних проекціях, одна – на вибір: азимутальна, конічна або циліндрична (може бути їхні варіації). Завдання виконується на окремих аркушах формату А4. На аркуші малюється тільки одна з запропонованих вище.

2. У яких масштабах виконано більшість туристських карт України?

3. Наведіть кілька прикладів карт, з якими Ви зустрічалися, що групуються за тематикою, масштабу, просторовому обхвату, за призначенням.

4. Наведіть кілька прикладів атласів, які були надруковані в Україні.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 7–8

Рекреаційні ресурси

Контрольні питання для самостійного опрацювання студентами

1. Поняття «рекреаційні ресурси», їхні види.

2. Природні передумови рекреації.
3. Основні положення рекреаційної оцінки природних ресурсів.
4. Методичні прийоми і способи медико-біологічного типу оцінювання природних рекреаційних ресурсів.
5. Психолого-естетичний тип оцінювання природних рекреаційних ресурсів.
6. Технологічний тип оцінювання природних рекреаційних ресурсів.
7. Культурно-історичні рекреаційні ресурси.
8. Класифікація культурно-історичних рекреаційних ресурсів.

Практичні завдання

1. Визначте природні рекреаційні ресурси та природно-рекреаційні об'єкти України.

2. Проведіть оцінювання по 5-ти бальній шкалі ступінь контрастності основних пар природних комплексів: ліс – водоймище; поле – водоймище; ліс – поле; чагарники – луки; ліс – чагарники; поле – луки.

3. Наведіть приклади культурно-історичних ресурсів України.

4. Наведіть приклади культурно-історичних рекреаційних об'єктів свого регіону.

5. Зробіть та заповніть таблицю «Головні об'єкти ЮНЕСКО». За частями світу (Європа, Азія, Америка, Африка, Австралія з Океанією) випишіть по 5 природних та культурно-історичних об'єктів, які входять до списку ЮНЕСКО.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 9–10

Рекреаційне районування

Контрольні питання для самостійного опрацювання студентами

1. Районування як наукова процедура.
2. Етапи процесу рекреаційного районоутворення.
3. Роль природного середовища в рекреаційному районоутворенні.
4. Рекреаційний район, його характерні риси.
5. Ознаки рекреаційних районів і методика їхнього виявлення.

6. Таксономічні одиниці рекреаційного районування (за О.О. Бейдиком).

Практичні завдання

1. Наведіть приклади: рекреаційної зони (сотні тисяч або десятки тисяч км²); рекреаційного району (сотні або десятки тисяч км²); рекреаційного підрайону (тисячі або сотні км²); рекреаційного мікрорайону (сотні км² або тисячі га); рекреаційних пунктів (десятки або сотні га).

2. На контурну карту світу нанесіть рекреаційні макрорегіони згідно районування О.О. Бейдика.

3. Визначте, через які рекреаційні райони ви б мандрували, якби подорожували: 50° пн.ш. від Грінвічського меридіану на схід; Грінвічським меридіаном; Північним тропіком; Південним тропіком

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 11–12

Стандарти рекреаційної діяльності

Контрольні питання для самостійного опрацювання студентами

1. Назвіть найпопулярніші види квартального та річного відпочинку туристів.
2. Охарактеризувати поїздки у великі міста, невеликі міста та міні-держави.
3. Дати визначення «торговому» туризму та поїздок до моря.
4. Тематичні рекреаційні парки США та за його межами.
5. Визначити типи поїздок у місця, пов'язаних з природою та екстремальними природними умовами.
6. Розкажіть про винні/кулінарні тури.
7. Африканські сафари: розміщення та особливості проведення.
8. Круїзи та туристські потяги.

Практичні завдання

1. Враховуючи образ Одеси як центру сімейного відпочинку, проведіть оцінку сучасної доступності його як рекреаційного об'єкта для стандартної сім'ї (2 дорослих та 2 дітей) середнього достатку, яка постійно мешкає в Києві, Мінську, Дрездені (ФРН). Оцінювання доступності об'єкта проводиться на основі балів від 1 до 5 (1 – дуже низька; 2 – низька; 3 – середня; 4 – висока; 5 – дуже висока) за такими видами доступності рекреаційного об'єкта:

А. Інформаційна доступність:

- наявність повної та різноманітної інформації про об'єкт, а саме – широка циркуляція путівників і загальної довідкової літератури різними мовами;
- можливість отримання вичерпної інформації про регіон від туристських операторів та агенцій;
- існування спеціалізованих інформаційних служб при консульських відділах посольств України в різних країнах;
- існування інформаційної «сторінки регіону» в Інтернеті різними мовами.

Б. Формальна доступність:

- існування доступної для споживача системи отримання в'їзних/транзитних віз і лояльних паспортних служб;
- можливість апеляції до вищих посадових інстанцій у разі перевищення владою повноважень/порушення правил паспортного контролю.

В. Транспортна доступність:

- наявність прямих авіасполучень і залізничних маршрутів;
- можливість і простота використання особистого автотранспорту;
- якість транспортних послуг, а також зручність автострад, залізничних вокзалів, аеропортів із точки зору мандрівників із дітьми.

Г. Фінансова доступність:

- рівень цін на рекреаційні послуги;
- відповідність цін на сервіс якості наданих послуг;
- наявність спектра альтернативних послуг (готелів різних категорій, сімейних пансіонатів, ресторанів/кафе, що

обслуговують спеціальні потреби відпочиваючих – лікувальне харчування, вегетаріанське тощо),

- відповідність цін на рекреаційні послуги в регіоні рівню цін у регіонах-конкурентах.

Д. Практична доступність рекреаційних послуг у регіоні:

- наявність інформаційних служб/бюро, що допомагають відпочиваючим організувати перебування в регіоні відповідно до їхніх смаків, специфічних (мовних, вікових, соціальних, фізичних) вимог і фінансових можливостей;

- наявність готелів і місць громадського харчування (в тому числі безпосередньо в аеропортах і поряд із вокзалами), що відповідають різним смакам і рівням достатку;

- зручність та обладнання пляжів, прогулянкових шляхів/маршрутів, садово-паркових комплексів тощо;

- можливість оренди автотранспорту;

- наявність послуг, орієнтованих на задоволення специфічних потреб дітей (дитяче харчування, спеціальні розваги, можливість організації догляду за дітьми тощо).

Е. Альтернативна доступність:

- наскільки краще може оцінюватися регіон із точки зору відпочинку порівняно з регіонами-конкурентами.

На підставі цієї оцінки зробіть висновок щодо перспектив сімейного відпочинку в регіоні в майбутньому сезоні. Жителі яких регіонів, швидше за все, виберуть цей регіон як місце для відпочинку своєї родини? Які рекомендації ви могли б дати для того, щоб зробити сімейний відпочинок в Одесі доступнішим?

2. Розробіть туристський маршрут Україною або Європою.

Необхідно розбитися на групи по 2-3 особи. Кожній групі потрібно вибрати маршрут довжиною більше 500 км. Скласти паспорт розроблювального маршруту, що має містити таку інформацію: назва маршруту; мета й завдання маршруту, тип маршруту; довжина маршруту; тривалість маршруту; фактор сезонності; початковий, кінцевий і проміжні пункти маршруту; категорії людей, на які розраховано маршрут; використання транспортних засобів; приблизна вартість маршруту.

Розробити інформаційний зміст маршруту (зміст усієї екскурсійної програми). Складання програми туру. Організація культурно-дозвільної програми на маршруті. Організація

проживання й харчування туристів під час туру. Організація перевізного обслуговування туристів.

План розробки туру

1. Зібрати коротку географічну характеристику району подорожі (географічне положення, територіальна приналежність, клімат, природа, ресурси тощо).

2. Коротка історична довідка (походження місцевості, найважливіші події, роль у міжнародній історії тощо).

3. Указати сезонність подорожі (цілий рік, сезонний маршрут, кращий час для подорожі).

4. Вибрати форму участі в подорожі (індивідуальна, групова, сімейна).

5. Указати вік туристів, для яких розроблено тур (дитячий, молодіжний, зрілий, змішаний).

6. Указати тривалість подорожі (від 1 доби до 6 місяців).

7. З'ясувати можливості вибору способів пересування шляхом до місця початку подорожі, а також усі види транспорту, які можуть бути надані туристові під час туру.

8. Вибрати форми проживання в місці відпочинку або подорожі.

9. Скласти цікаву й різноманітну програму подорожі, включаючи розваги дозвілля. Основною програмою подорожі може бути огляд історичних визначних пам'яток; лікування грязями, водами; навчання іноземних мов; вивчення ремесел, звичаїв; проходження туристського маршруту тощо. Дозвільні розваги передбачають: відвідування кінотеатрів, концертних залів; відвідування виставок, вернісажів, галерей; участь у святах, шоу, дискотеках; відвідування спортивних комплексів, тренажерних залів, басейнів, тенісних кортів; екскурсії; катання на човнах, яхтах, серфінг, водні лижі тощо; відвідування зоопарків, заповідників, акваріумів; відвідування казино, залів ігрових автоматів, комп'ютерних ігор тощо.

Завдання виконати у формі реферату (на аркушах формату А4).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 13–14

Географія сучасного міжнародного туризму

Контрольні питання для самостійного опрацювання студентами

1. Особливості географії міжнародних туристських потоків.
2. Загальна характеристика турпотоків рекреаційних регіонів світу.
3. Характеристика Європейського туристського макрорегіону.
4. Американський туристський макрорегіон.
5. Азіатсько-Тихоокеанський макрорегіон.
6. Африканський туристський макрорегіон.
7. Близько-Східний туристський макрорегіон.
8. Перспективи розвитку туристських регіонів світу.

Практичні завдання

1. Намалюйте на контурній карті основні туристичні потоки в Європі, Америці та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

2. Назвіть причини, за якими у більшості туристських макрорегіонів світу внутрішньорегіональний обмін перевищує міжрегіональний.

3. Визначте як впливають етнічні конфлікти та терористичні акти на турпотоки.

4. Наведіть приклади «гарячих місць», тобто там, де відбуваються військові конфлікти сьогодення

5. Нанесіть на контурну карту держави, які мають великі рекреаційні ресурси, на території яких ви хотіли б побувати (не більше п'яти).

КОРОТКИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ІЗ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Відпочинок (рекреація) – будь-яка діяльність (або стан бездіяльності), спрямована на відтворення сил людини, яка може здійснюватися як на території постійного проживання людини, так і за її межами.

Вільний час – частина часу, вільного від роботи, що не пов'язана із задоволенням природних потреб і примусовою діяльністю неробочого характеру (наприклад переміщення у просторі).

Карта – математично зменшене, генералізоване зображення поверхні Землі, іншого небесного тіла або космічного простору, що показує розташовані або спроектовані на них об'єкти в прийнятій системі умовних знаків.

Картоїд – це просторова теоретична модель, застосування якої розумно в тих випадках, коли мова йде про генералізований аналіз й відбиття масштабних просторових явищ.

Культурно-історичні рекреаційні ресурси – складова частина рекреаційних ресурсів; матеріальні об'єкти, які несуть семантичну й естетичну інформацію й можуть бути використані в екскурсійній діяльності для забезпечення специфічних потреб людини в спілкуванні з культурною спадщиною суспільства.

Об'єкт дослідження рекреаційної географії – це об'єкти й суб'єкти рекреації в різних соціокультурних утвореннях.

Об'єкти рекреації – це матеріальні предмети, системи, процеси і явища, а також стандарти, що є умовами реалізації різноманітної рекреаційної діяльності людини.

Природні рекреаційні ресурси – це природні тіла, явища, процеси або окремі елементи рельєфу, які проявляються на певній площі протягом певного часу і які можуть бути використані для цілей рекреації й туризму.

Природні умови – це різноманітні природні явища, тіла або природні процеси, істотні на певному рівні розвитку технології виробництва туристського продукту, але такі, що безпосередньо не беруть участі в цьому процесі.

Рекреант – відпочиваючий.

Рекреаційна географія – наука, що вивчає географічні закономірності функціонування й розвитку територіальних систем організації діяльності людей поза робочим часом.

Рекреаційна діяльність – різноманітна діяльність людей, орієнтована на відновлення власних сил.

Рекреаційне освоєння – рівень перетворення простору в процесі рекреаційної діяльності.

Рекреаційне районування – поділ території на певні таксономічні одиниці, які відрізняються спеціалізацією рекреаційного обслуговування, структурою рекреаційних ресурсів і напрямом їхнього освоєння й охорони.

Рекреаційний потенціал – сукупність природних і соціально-культурних передумов для організації рекреаційної діяльності на відповідній території.

Рекреаційний район – територіальна сукупність економічно взаємозалежних рекреаційних підприємств, що спеціалізуються на обслуговуванні рекреантів, що дозволяє щонайкраще задовольнити їхні потреби, використовуючи існуючі природні й культурно-історичні комплекси території і її економічні умови.

Рекреаційні ресурси – це компоненти природного середовища, об'єкти господарської діяльності, що характеризуються унікальністю, оригінальністю, естетичною привабливістю, цілющо-оздоровчою значимістю та можуть бути використані для організації різних видів і форм рекреаційних занять.

Рекреаційно-туристські ресурси – природні й культурно-історичні комплекси та їхні елементи, які за сучасної і перспективної структури рекреаційних потреб та техніко-економічних можливостей виступають цільовими об'єктами рекреаційно-туристського споживання як вихідні елементи для виробництва комплексних туристських послуг.

Рекреація (у перекладі з польської мови *rekreacja* – відпочинок, із латині *recreation* – відновлення) – це:

- 1) свята, канікули, зміна в школі (застаріле);
- 2) приміщення для відпочинку в навчальному закладі;
- 3) відпочинок, відновлення сил людини, витрачених у процесі праці.

Соціокультурна система (СКС) – тип соціокультурного утворення, який домінує в соціокультурній еволюції. СКС характеризується великими територіями і значною кількістю населення, мають оригінальні стандарти організації простору, суспільства та держави.

Суб'єкти рекреації – це люди, які ведуть рекреаційну діяльність.

Територіальна рекреаційна система (ТРС) – форма організації рекреаційної діяльності на відповідній території, в межах якої досягає максимальної взаємодії просторова і функціональна координація різних підсистем, які беруть участь у реалізації рекреаційної функції цієї території.

Туризм – тимчасове (від 1 до 183 діб) переміщення людей з місця свого постійного проживання в іншу країну (або іншу місцевість у межах своєї країни) у вільний час із метою отримання задоволення й відпочинку, в оздоровчих та лікувальних, пізнавальних, релігійних або професійно-ділових цілях, але без заняття в місці тимчасового перебування роботою, яка оплачується з місцевого фінансового джерела.

Уявні карти – фіксовані образи простору, що зберігаються у свідомості людей. Уявна карта – це образ, уявний образ, а не карта в буквальнім значенні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Александрова А. Ю. Международный туризм. Москва : Аспект Пресс, 2002. 470 с.
2. Багрова Л. А., Подгородецкий П. Р. Физико-географические (природоведческие) основы рекреационной географии. Симферополь : СГУ, 1982. 210 с.
3. Безуглий В. В., Козинець С. В. Регіональна економічна та соціальна географія світу : посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2003. 688 с.
4. Бейдик О. О. Рекреаційна географія : навч.-метод. комплекс дисципліни. Київ : Обрії, 2007. 96 с.
5. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії. Київ : Палітра, 1997. 305 с.
6. Веденин Ю. А. Динамика территориальных рекреационных систем. Москва : МГУ, 1986. 212 с.
7. Гудзь П. В. Економічні проблеми розвитку рекреаційних територій. Донецьк : «Юго-Восток, ЛТД», 2007. 270 с.
8. Данильчук В. Ф. Методология оценки рекреационных территорий. Донецк : ДИТБ, 2003. 345 с.
9. Кравців В., Гринів Л., Копач М., Кузик С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери. Львів : НАНУ Інститут регіональних досліджень, 1999. 80 с.
10. Крачило Н. П. География туризма. Київ : Вища школа, 1987. 208 с.
11. Кузик С. П. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 254 с.
12. Масляк П. О. Рекреаційна географія : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 343 с.
13. Мироненко Н. С., Твердохлебов И. Т. Рекреационная география. Москва : МГУ, 1981. 208 с.
14. Николаенко Д. В. Рекреационная география.. Москва : Владос, 2001. 288 с.

15. Преображенский В. С. Теоретические основы рекреационной географии. Москва : Наука, 1975. 172 с.
16. Родичкин И. Д. Территориальная организация региональных рекреационных систем Украины. *Строительство и архитектура*. 1978. № 9. С.11-28.
17. Савранчук Л. А., Явкін В. Г. Рекреаційна географія : письмові консультації. Чернівці : ЧНУ, 2012. 110 с.
18. Савранчук Л. А. Явкін В. К., Ясенчук В. І. Рекреалогія : письмові консультації. Чернівці : ЧНУ, 2009. 92 с.
19. Савранчук Л. А., Явкін В. К., Ясенчук В. І. Рекреаційно-територіальні комплекси : конспект лекцій. Чернівці : Рута, 2008. 44 с.
20. Скрипник Н. Я., Сердюк А. М. Рекреаційна географія. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 296 с.
21. Смаль І. В. Основи географії рекреації та туризму : навчальний посібник. Ніжин : НДПУ, 2004. 105 с.
22. Стафійчук В. І. Рекреалогія. Херсон : ОЛДІ ПЛЮС, 2020. 428 с.
23. Сюткін С. І., Леонтьєва Г. Г. Рекреаційна географія. Суми : СумДПУ, 2007. 232 с.
24. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Київ : ЦНЛ, 2004. 311 с.
25. Циншен Ван. Основы территориальной организации рекреационного хозяйства (современный подход к рекреационной географии). Одесса : Астропринт, 2003. 124 с.
26. Ціншен Ван, Топчієв О. Г. Теоретичні та методологічні аспекти рекреаційної географії: сучасний підхід. *Український географічний журнал*. 2003. № 1. С.45-49.

[illegible]

Навчальне видання

ГУРОВА Дар'я Дмитрівна
ШМОРГУНЕНКО Євгенія Олександрівна

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ

Комп'ютерний набір *Шморгуненко Є.О.*
Верстання *Дяченко О.О.*

Підписано до друку 04.07.2022. Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 06,22.
Тираж 100 прим. Зам. № 485.

Національний університет «Запорізька політехніка»
Україна, 69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
Тел.: (061) 769–82–96, 220–12–14

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6952 від 22.10.2019.